

Hävinenud ehitismälestistest parkide ja alleede tuvastamise metoodika

Ekspertarvamus

Koostaja: Sulev Nurme
Tellija: Muinsuskaitseamet

Töö nr: 24075MT2
Kuupäev: 04.02.2025

Versioon: 02

Tiitellehe pilt: Adavere mõisa esiväljak 1970. a. Foto: Veljo Ranniku. Kultuurimälestiste register, Veljo Ranniku fotokogu

©AB Artes Terrae OÜ 2024

Sisukord

SELETUSKIRI

1	Sissejuhatus.....	5
1.1	Töö eesmärk.....	5
1.2	Kasutatud allikmaterjalid	5
2	Park kui mälestis riikliku muinsuskaitse kontekstis.....	7
3	Park või allee kui arhitektsoon, selle muinsuskaitse väärtused ning riikliku kaitse eeldused ..	8
4	Pargi kaitse eelduste/kaitseväärtuste hindamiskriteeriumid	13
4.1	Analüüsiprotsess ja hindamisskaalad.....	13
4.1.1	Hindamise üldine käik	13
4.1.2	Hindamisskaalad.....	13
4.1.2.1	Kriteeriumite hindamise lähtekohad	13
4.1.2.2	Üldised kriteeriumid	14
4.1.2.3	Ehitismälestise kriteeriumid	15
4.1.2.4	Pargispetsiifilised kriteeriumid	18
4.1.2.5	Täiendavad kriteeriumid	19
4.1.3	Pargi või allee hävinemine mälestisena	20
4.1.4	Pööratavuse rakendamine hindamisel.....	20
4.1.5	Hinnangutulemuste interpreteerimine	21
4.1.6	Kaitsestaatuse muutmisest	22
4.1.6.1	Alleed.....	22
4.1.6.2	Väärtuslike üksikobjektide kaitsmine	22
4.1.6.3	Varemed pargi osana	22
4.1.6.4	Kaitse lahustükkidena, pargi osade kaitse	22
4.1.6.5	Kaitsestaatuse jätkamine, kui kaitse-eeldused on täidetud osaliselt.....	23
4.1.7	Kameraalsed tööd	23
4.1.8	Välitööd	24
4.2	Ankeet	25
4.3	Hindamisaruande struktuur	25
5	Ekspert hinnangud Jõgevamaa parkide kohta	26
5.1	Testpargid.....	26
5.2	Roela mõisa park ja allee.....	26
5.2.1	Üldandmed	26
5.2.2	Lühikirjeldus	27
5.2.3	Hetkeolukord.....	30
5.2.4	Vastavus riikliku kaitse eeldustele.....	32
5.3	Kudina mõisa mõisapark	33
5.3.1	Üldandmed	33
5.3.2	Lühikirjeldus	33
5.3.3	Hetkeolukord.....	37
5.3.4	Vastavus riikliku kaitse eeldustele.....	37
5.4	Adavere mõisa park.....	38

5.4.1	Üldandmed	38
5.4.2	Lühikirjeldus.....	38
5.4.3	Hetkeolukord	40
5.4.4	Vastavus riikliku kaitse eeldustele	42
5.5	Kontrollobjekt: Saare mõisa park ja alleed.....	44
5.5.1	Üldandmed	44
5.5.2	Saare mõisa pargi lühikirjeldus.....	44
5.5.3	Saare mõisa pargi hetkeolukord.....	45
5.5.4	Saare mõisa pargi vastavus muinsuskaitse-eeldustele.....	45

Lisad

Lisa 1. Lähteülesanne

Lisa 2. Hindamisankeet

Lisa 3. Testankeetid

1 Sissejuhatus

1.1 Töö eesmärk

Muinsuskaitseamet viib läbi kultuurimälestiste nimekirja korrastamist, mille käigus viiakse läbi ka kaitsealuste parkide analüüs (lähteülesanne lisa 1) nende kaitsega seotud andmete korrastamiseks ja sisuliste kaitsekorralduslike aspektide optimeerimiseks. Muuhulgas soovitakse analüüsida ka kaitsealuste parkide vastavust riikliku kaitse eeldustele. Analüüsi ühe eeldatava tulemina soovitakse alustada menetlust nende parkide ja alleede ehitismälestiste nimekirjast välja arvamiseks, mis on hävinenud või minetanud muul põhjusel oma kaitseväärtused, mistõttu nende riiklikul tasemel kaitse ei ole enam põhjendatud.

Käesolev töö on koostatud Muinsuskaitseameti tellimisel metodoloogia koostamiseks hävinenud ehitismälestistest parkide ja alleede tuvastamiseks. Töö raames on välja töötatud meetoodiline lähenemine muinsuskaitsealuste parkide kaitseväärtuste analüüsiks ning testitud seda kolme Jõgevamaa pargi – Adavere, Roela ja Kudina näitel. Testparkide valiku nimekirja tegi Muinsuskaitseamet. Töö käigus peeti töö koostaja poolt vajalikuks analüüsida võrdlusena ka Saare mõisa parki Jõgevamaal.

Töö koostamisel on lähtutud alljärgnevatest dokumentidest:

- Muinsuskaitseameti lähteülesanne töö tellimiseks (lisa 1);
- Muinsuskaitseadus; RT I, 07.03.2023, 61¹;
- Mälestise liikide ja muinsuskaitseala riikliku kaitse üldised kriteeriumid ning muinsuskaitsealal asuvate ehitiste väärtusklassid; RT I, 16.05.2019, 1²;
- Firenze harta³;
- avalikes andmebaasides saadaolevast infost ja kohavaatlustest.

Töö on koostanud volitatud maastikuarhitekt-ekspert Sulev Nurme PhD (info ja kontakt 5340 1463, sulev@artes.ee). Töös kasutatud fotode autor on Sulev Nurme, kui ei ole viidatud teisiti. Muinsuskaitseameti poolt koordineeris tööd Tarvi Sits (Tarvi.Sits@muinsuskaitseamet.ee).

1.2 Kasutatud allikmaterjalid

1. Abner, O., jt (2015). Rapla maakonna parkide ja puistute piiride ekspertiisaruanne. Tallinna Botaanikaäed
2. Beckmann, P. 1864. Dörpts Lähn Kuddingz Hoff och en Deel des Bönder. EAA.308.2.80 leht 1p
3. Jokilehto. 2010. Arhitektuuri konserveerimise ajalugu. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia
4. Laufner, F. 1826. Charte von dem im Jerwenschen Kreise und St.Peters Kirchsplele belegen privaten Gute Koick mit dem Dorfe Ubbakal angefertigt in den Jahr 1826; EAA.1687.1.27 leht 1
5. Jakobsenn, L. 1854. General-Charte des im Livländischen Gouvernement Dörptschen Kreise und Bartholomäischen Kirchsplele belegenen privat Gutes Rojel, EAA.2469.1.646 leht 1.
6. Leupen, B., Grafe, C., Körning, N. Lampe, M., Zeeuw De, P. (1995). Design and Analysis. 010 Publishers, Rotterdam.

¹ <https://www.riigiteataja.ee/akt/119032019013>

² <https://www.riigiteataja.ee/akt/116052019001>

³ <https://www.muinsuskaitseamet.ee/sites/default/files/documents/2024-02/Firenze%20harta.pdf>

7. Marksoo, A. 2001. Maastikust kui geograafia tuumikmõistest. Maastik: loodus ja kultuur Maastikukäsitlusi Eestis. TÜ Geograafia Instituut
8. Nurme, S. 2020. The use of woody plants in Estonian and Livonian manor ensembles during the second half of the 17th century. – Forestry Studies | Metsanduslikud Uurimused 72; lk 75–90
9. Nurme, S. 2019. Understanding the Role of 18th Century Estonian Manor Ensembles in Contemporary Planning and Conservation. TTÜ Press; lk 63–90
10. Nurme, S. Saare maakonna kaitsealuste parkide, arboreetumi ja puistute piiride eelnõu ekspertiis. AB Artes Terrae OÜ/Keskkonnaamet; töö nr 1607HI2, Tartu
11. Nurme, S., Breede, T. 2012. Adavere mõisa pargi puistu inventeerimine. Artes Terrae OÜ; töö nr 01HI12, Tartu
12. Nurme, S., Nutt, N. 2009. Jõgevamaa kaitsealuste parkide ja puude gruppide looduskaitseväärtuste hindamine. Artes Terrae OÜ; töö nr 46HI09, Tartu
13. Nutt, N. jt. 2009. Parkide restaureerimine. TTÜ Tartu Kolledž
14. Nutt, N. jt. 2011. Pargi hoolduskava koostamise juhend. Keskkonnaamet
15. Norberg-Schulz, C. 1984. Baroque Architecture. Electa/Rizzoli, Milano
16. Paju, R. 2009. Aeg ja väärtused. – *Aeg ja ruum. Uue muinsuskaitse poole*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia
17. Ranniku, V. 1978. Eesti NSV mõisate esialgne ülevaatus. Jõgeva rajoon. Tallinn. A-231, ERA.T-76.1.10436
18. Sakk, I. 2002. Eesti mõisad. Sakk&Sakk, Tallinn
19. Sinijärv, U. jt. 2007. Eesti pargid 1. Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet
20. Särg, A. 2012. Jõgevamaa mõisad ja mõisnikud. Argo, Tallinn
21. Seeland, J., F. 1887. General-Charte von dem sämtlichen Hofes-Ländereien des im Pernau-Fellinschen Kreise und Oberpahlenschen Privat-Gut Addaffer; EAA.2469.1.703 leht 1.
22. Steenberger, C, Reh, W. 1996. Architecture and Landscape. Prestel, Munich
23. Swedman, I. 1684. Charta [över godset] Sarenhoff [...] EAA.308.2.220 leht 1.
24. Tilley, C. 1994. A Phenomenology of Landscape Places, Paths and Monuments. Berg, Oxford
25. Vroom, M. 2006. Lexicon of garden and landscape architecture. Birkhäuser, Basel
26. Watkins, J., Wright, T. 2007. The Management and Maintenance of Historic Parks, Gardens and Landscapes. The English Heritage Handbook. Frances Lincoln, London
27. Turner, T. 2005. Garden history. Philosophy and Design 2000 BC–2000 AD. Spon Press, London
28. Uustalu, R. Pargi kaitse-eelduste kriteeriumite hindamise ankeet. Käsikiri. Muinsuskaitseamet.

Õigusaktid, avalikud andmebaasid ja teabeportaalid

1. Firenze harta, <https://www.muinsuskaitseamet.ee/sites/default/files/documents/2024-02/Firenze%20harta.pdf>
2. Muinsuskaitseadus; RT I, 07.03.2023, 61, <https://www.riigiteataja.ee/akt/119032019013>
3. Kultuuriministri määrus nr 23, 15.05.2019. Mälestise liikide ja muinsuskaitseala riikliku kaitse üldised kriteeriumid ning muinsuskaitsealal asuvate ehitiste väärtusklassid; RT I, 16.05.2019, 1, <https://www.riigiteataja.ee/akt/116052019001>
4. Euroopa maastikukonventsioon, <https://www.coe.int/en/web/landscape/text-of-the-european-landscape-convention>
5. Kaitsealuste parkide, arboreetumite ja puistute kaitse-eeskiri, <https://www.riigiteataja.ee/akt/130052015008>
6. Maa-ameti kaardiserver, <https://xgis.maaamet.ee/xgis2/>
7. Rahvusarhiivi kaardirakendus, <https://www.ra.ee/kaardid/>

8. Muuseumite veebivärv, <https://www.muis.ee/search>

2 Park kui mälestis riikliku muinsuskaitse kontekstis

Ajaloolised pargid ja alleed on muinsuskaitse all ehitismälestistena, mis muinsuskaitseseadusest tulenevalt on defineeritav rajatise või ehitusliku kompleksina, mis on oluline Eesti arhitektuuriajaloo ja ruumilise keskkonna arengu tähistajana ja mitmekesise elukeskkonna hoidjana⁴. Muinsuskaitseseadus ajaloolise pargi sisulist tähendust ehitismälestisena ei täpsusta. Seetõttu tuleb ajaloolise pargi mõistet ka ehitismälestise määratluse kontekstis mõista Firenze harta artikli 1 tähenduses, mille kohaselt: „*Ajalooline park on arhitektuurne ja aiakunstiline kompositsioon, mis pakub avalikkusele huvi ajaloolisest või kunstilisest vaatenurgast.*” Sellisena tuleb teda pidada mälestiseks⁵. Harta artiklis 2 tuuakse ka välja pargi kui mälestise eripära, mille kohaselt ajaloolise pargi kompositsiooni osad on peamiselt taimsed mistõttu on need ajas muutuvad, hävinevad ja uuenevad. Seega ei ole pargi kui mälestise väärtuste arvestamisel oluline mitte selle kompositsiooni markeerivate taimede vanus, vaid nende poolt määratletud ruumilise kooslusega mõtestatud ruumiosa tajutavus/loetavus maastikul⁶. Firenze harta artikkel 7 defineerib veel ühe pargi kui mälestise olulise erisuse: parki ei tohi käsitleda lahus seda ümbritsevast keskkonnast⁷. Eelnevat tuleb mõista seda eelkõige pargi kui taimekompositsiooni kontekstis, kus keskkonnatingimused määravad pargi arhitektuurse ilme⁸.

Pargi riikliku kaitse eelduse kriteeriumitena on kultuuriministri määruses nr 23. 15.05.2019 „Mälestise liikide ja muinsuskaitseala riikliku kaitse üldised kriteeriumid ning muinsuskaitsealal asuvate ehitiste väärtusklassid“ §-s 5 (16), välja toodud, et pargi või muu maastikuarhitektuurse objekti mälestiseks tunnistamisel arvestatakse selle ruumilist struktuuri, kompositsiooni ja selle elemente, arhitektuurseid väikevorme ja pargiehitisi, veekogusid, puistu väärtust ja liigilisust ning vaadete süsteemi⁹. Põhimõtteliselt kattub see määratlus ja täpsustab Firenze harta artiklis 7 välja toodud pargikompositsiooni osiseid¹⁰. Harta artikkel 7 rõhutab eraldi ajaloolise pargi topograafiat, mida tuleb teadvustada ja mõista kui üht peamist ruumilist mõjurit nii pargisisese kompositsioonis kui pargi ja seda ümbritseva maastiku (olgu see maastik siis linlik või ruraalne) ruumiliste suhete välja kujunemises. Park või allee on alati seotud otseselt ümbritseva maastikuga määrates vaateliselt ja tähenduslikult piirkondliku maastikupildi ning olles samas kompositsiooni loomisel olnud otseselt mõjustatud ka ümbritseva maastiku iseärasustest. Seega pargi või allee väärtuste analüüsil ja kaitsel on oluline tähtsus ka piirkondliku maastiku ajaloolisel iseloomul ja omadustel, millele viitab üldiselt ka eelviidatud Firenze harta artikkel 7.

Mälestise võib ka kaitse alt välja arvata Muinsuskaitseseaduse § 20 välja toodud juhtudel. Pargi või allee puhul on asjakohased p-d 3-6. ehk siis:

- park on teise mälestise lahutamatu osa;
- park või allee ei vasta riikliku kaitse eeldusele (vt täpsemalt järgmine pkt 3);
- park või allee on (tehniliselt) halvas seisundis ja seisundi parandamine ei ole võimalik või on võimalik, kuid taastamine põhjustaks autentsuse kadumise;
- park või allee on hävinenud ja selle taastamine ei ole põhjendatud või võimalik.

⁴ Muinsuskaitseseadus § 11 (3).

⁵ <https://www.muinsuskaitseamet.ee/sites/default/files/documents/2024-02/Firenze%20harta.pdf>

⁶ Siin ja edaspidi mõeldakse maastikku Euroopa maastikukonventsiooni mõistes;

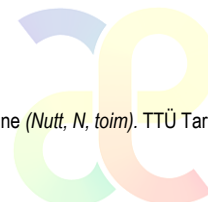
⁷ <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f3fa9>

⁸ <https://www.muinsuskaitseamet.ee/sites/default/files/documents/2024-02/Firenze%20harta.pdf>

⁹ Ajaloolise pargi kui määratluse tähendust on käsitletud nt artiklis Nurme, S. 2008. Pargi restaureerimine. Parkide restaureerimine (Nutt, N, toim). TTÜ Tartu Kolledž lk 228-229

¹⁰ <https://www.riigiteataja.ee/akt/110112020007>

¹¹ <https://www.muinsuskaitseamet.ee/sites/default/files/documents/2024-02/Firenze%20harta.pdf>

Et pargikompositsiooni mahu määrab taimestik, siis taimede asendamine samades kasvukohtades või vanade taimede vegetatiivne uuenemine samades kasvukohtades ei too kaasa pargi või allee kui terviknähtuse autentsuse kadumist. Autentsus kaob, kui mistahes tegevuste või protsesside käigus on hävinenud algne või mõnel hilisemal perioodil tehtud ajaloolise ümberehituse kohane mahuline kooslus sedavõrd, et ei ole võimalik ajaloolist lahendust *in situ* tuvastada ega ka säilinud dokumentide alusel markeerida.

Viimaseid seisukohti toetab mõnevõrra ka Firenze harta artikkel 17, mis ütleb, et kui park on täielikult kadunud või kui on olemas vaid oletuslikke tõendeid tema ajaloo etappide kohta, ei saa rekonstruktsiooni pidada ajalooliseks pargiks. Samas, kui park on ansambli osa ning territoriaalselt säilinud, võib ka pargiruumi markeeriv rekonstruktsioon ansambli osana olla riiklikku muinsuskaitset vääriv.

Pargi või allee kui mälestise arusaadavus ja tähenduslikkus (ehk siis väärtus, võimalus olevat väärtustada) mõtestatud arhitektuurse süsteemina väheneb ka juhul, kui ümbritseva maastiku muutmisel on hävinenud nende ajalooline maastikuline kontekst (eeskätt vaadeldavus ja ruumilised seosed maastikuga¹¹). Pargi või allee tähenduslikkus võib väheneda ka kontekstis, kus nad on ansambli osad, kuid kus ansamblit defineerivad objektid on pöördumatult hävinenud. Näiteks mõne skulptuuri või monumendiga seotud aiad-pargid, mõisapargid jne, millest esimesel juhul monumendi hävinemisel või teisel juhul hoonete hävinemisel võib teiseneda või kaduda pargile kui mõtestatud terviklikule (maastiku)arhitektuuriteosele omistatav muinsuskaitseväärtus. Teisalt, kui park või allee on säilitanud oma autentsed stilistilised omadused ja seosed maastikuga, võib see olla ansambli kui terviku edasikandjaks aegruumis ka juhul, kui hooned ja rajatised on kadunud. Hea näitena võib siinkohal välja tuua hävinud peahoonega Saare mõisapargi Jõgevamaal, kus endisaegset tsentraalse ehitisega pargiansambli markeerivad täna autentsel kujul vaid puuistutused.

3 Park või allee kui arhitektoon, selle muinsuskaitseelised väärtused ning riikliku kaitse eeldused

Ajalooliste parkide või alleede käsitlemisel restaureerimispraktikas¹² teadvustatakse tavapäraselt muuhulgas, et:

- iga ajalooline park on algupäraselt loodud sarnaselt hoonetega kindla mõtestatud mahulise eesmärgiga, mille aluseks on olnud mingil kujul tehtud kavandid;
- iga allee¹³ on loodud eesmärgiga rõhutada teatud teed, pargi arhitektuurset telge (teljestikku/struktuuri) või/ja suunata tähelepanu alleega ühendatud sihtpunktidele; seejuures alati on tähtsam vaade piki alleed (alleesuunaliselt) kui risti alleed (alleele küljelt);
- eelnevast lähtuvalt on iga aed ja park ruumiliselt mõistatav ja kirjeldatav arhitektoonina¹⁴, mis evib konkreetsele pargile iseloomulikke vormikõnet – nimetagem seda tinglikult siin orderiks¹⁵; order on ajastuspetsiifiline;
- igas ajaloolises pargis on aja jooksul toimunud muutused, mis ühelt poolt, taimestiku ajalusest tulenevalt¹⁶, on paratamatud, kuid teisalt, ajaloosündmustest või pargi haldajate

¹¹ Vt nt Nurme, S. 2019. Understanding the Role of 18th Century Estonian Manor Ensembles in Contemporary Planning and Conservation. TTÜ Press; lk 20-22

¹² Nutt, N. jt. 2009. Parkide restaureerimine. TTÜ Tartu Kolledž; lk 225-268.

¹³ Vroom, M. 2006. Lexicon of garden and landscape architecture. Birkhäuser, Basel; lk 49

¹⁴ Steenberger, C., Reh, W. 1996. Architecture and Landscape. Prestel, Munich; lk 12-33

¹⁵ Vroom, M. 2006. Lexicon of garden and landscape architecture. Birkhäuser, Basel; lk 222-224

¹⁶ Nurme, S. 2020. The use of woody plants in Estonian and Livonian manor ensembles during the second half of the 17th century. – Forestry Studies | Metsanduslikud Uurimused 72; lk 75–90

tahtest tulenevalt ka (omas ajas) üldjuhul kavakindlalt planeeritud, mistõttu on loomulik (ja ootuspärane), et algupärane ruumilahendus ja ruumiootus on ajas transformeerunud (siia võib liigitada ka kaasaegse kasutustaristu liitmise parkidesse);

- üldjuhul on ajalooline park osa suuremast maastikust, kus ta moodustab osa mahulisest kooslusest (linnapargid) või on ise koosluse mahuliseks ja mõtteliseks määratlejaks (mõisapargid, talupargid; Skeem 1);
- ajalooline park või allee ei ole “väärtuslik” mitte sellepärast, et see on vana (õigemini – “vanadus” on üks väärtuse võimalikest eeldustest/omadustest), vaid sellepärast, et see on “hea ja ilusa” ruumina pargis osalejale mõistetav; mälestiseks seetõttu saab/võib vana parki käsitleda siis, kui see “tüüpilise” või “ainulaadse” nähtusena lisaks “heale emotsioonile” peegeldab mõistetavalt ka enda ajaloolist loomislugu ja rajamisaegse või ümberehitusaegse aia-pargikunsti põhimõtteid – ühesõnaga on “täenduslik”¹⁷.

Pargi orderi ehk pargi ruumilise ülesehituse määrab alljärgnev¹⁸:

- ajalooline stiil, stiili omadustele vastav kompositsiooni loogika ja sellele vastav pargiala ning sellega seotud maastiku ruumiline ülesehitus;
- kompositsiooni teljed ja nendest tulenev seotus hoonetega, maastikuga;
- kompositsioonist tulenev pargiruumi avatud-suletud alade paiknemine ja sellest lähtuvad vaated;
- vaated on määratud omakorda stiiliomaste vaatepunktide ja vaatefookustega nii pargisiselt, kui maastikus;
- vaated pargis moodustavad omaette süsteemi pargi vaatestruktuuri ehk stsenograafilise süsteemi (stsenograafia), mille olemasolu-säilivus ning tajutavus-mõistetavus määrab pargi kui tähendusliku arhitektooni olemasolu (Skeem 2)¹⁹.

Arhitektoonina antud juhul tuleb mõista parki spetsiifilise ehitatud ruumistruktuurina (kui tervikliku) arhitektuuriteosena, millele tervikuna ja mille elementidele/elementide kooslustele on iseloomulik teatud ajaloolise ajastule omane terviklik ruumikäsitus, vormikõne ning selle elementide omavahelised ning elementide ja tervikstruktuuri vahelised seaduspärasused²⁰.

Allee ruumilise ülesehituse määrab:

- objekt, millele on allee suunatud või objektid, mida allee ühendab;
- alleepuude vahe reas;
- allee ridade vahe;
- allee ridade arv.

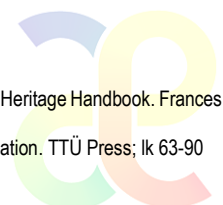
Allee võib olla nii mõnele konkreetsele objektile osutav või otseselt vaadet koondav või pargi struktuuri või struktuuriosa markeriv.

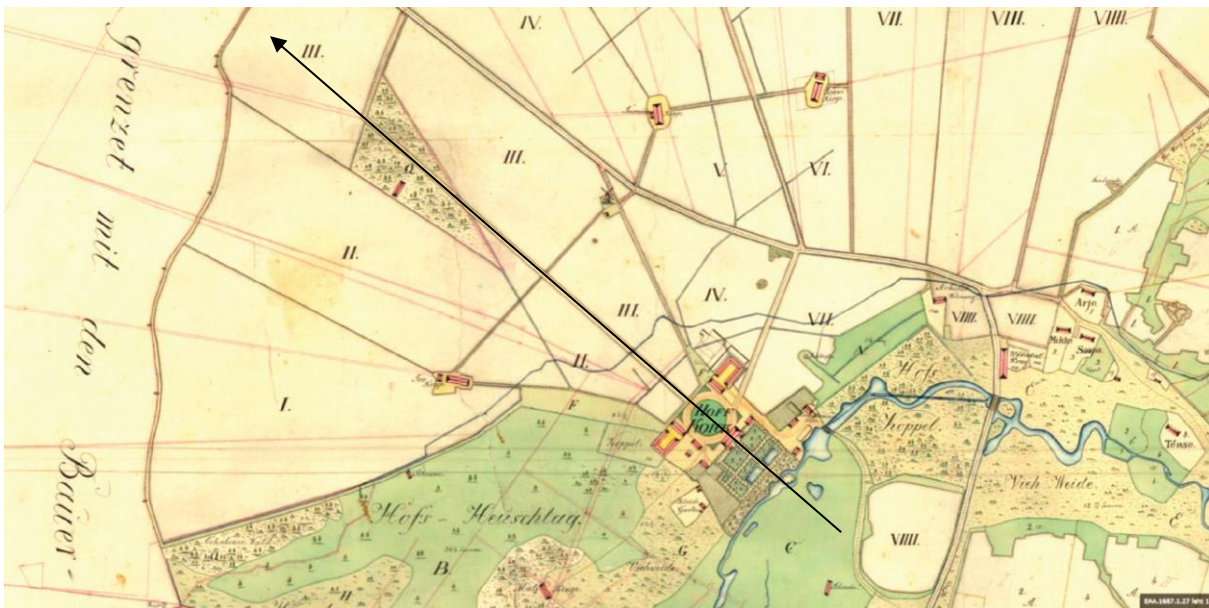
¹⁷ Vt nt Watkins, J., Wright, T. 2007. The Management and Maintenance of Historic Parks, Gardens and Landscapes. The English Heritage Handbook. Frances Lincoln, London; Tilley, C. 1994. A Phenomenology of Landscape Places, Paths and Monuments. Berg, Oxford

¹⁸ Nurme, S. 2019. Understanding the Role of 18th Century Estonian Manor Ensembles in Contemporary Planning and Conservation. TTÜ Press; lk 63-90

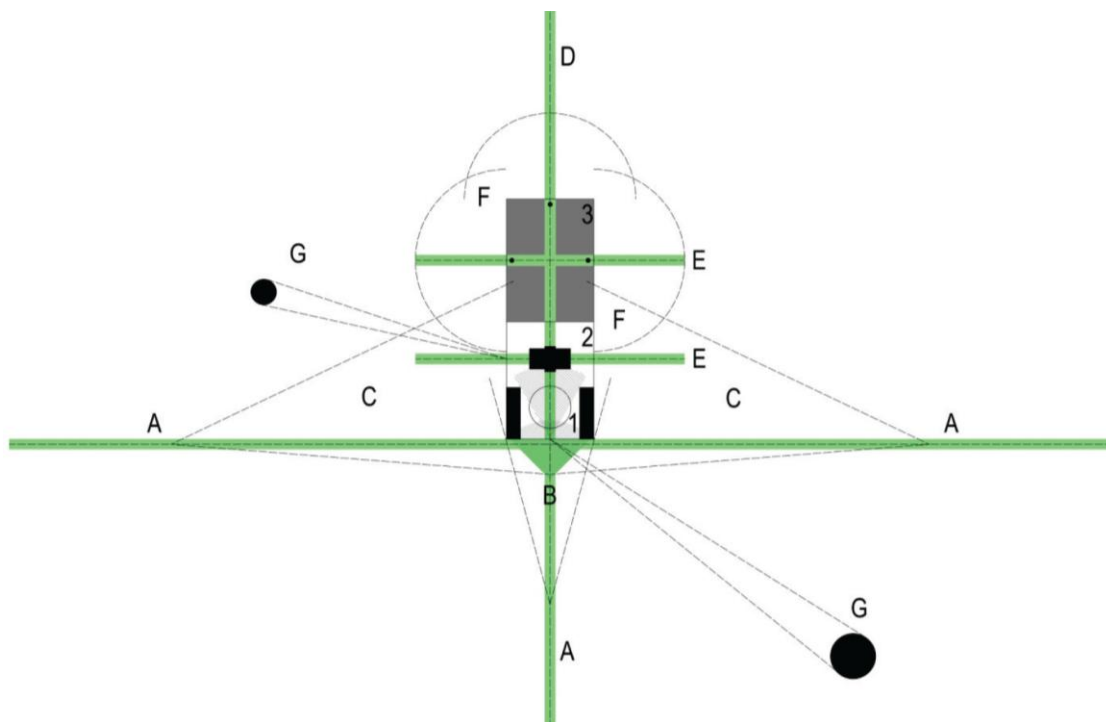
¹⁹ Steenberger, C., Reh, W. 1996. Architecture and Landscape. Prestel, Munich; lk 12-33

²⁰ Steenberger, C., Reh, W. 1996. Architecture and Landscape. Prestel, Munich; lk 14-15

Skeem 1. Koigi mõisasüda 1826. a. Pargi stiilist tulenev order määrab nii mõisaansambli, pargi, kui maastiku karakteri: ansambli piirava maastiku teedevõrk, teede orientatsioon, kõlvikute ning ka ansambli avatud-suletud osade paiknemise määrab antud juhul ansambli peatelg (EAA 1687.1.27 Leht 1).

Skeem 2. Palmse pargi vaadete süsteem (stsenograafia). Punktiiriga näidatud alad markerivad objektidega või objektide kooslustega seotud vaatesektoreid, rohelisega on näidatud ansambli-pargi orderiga määratud vaatekoridorid.²¹

Vaatestruktuuri tajumiseks on vaja, et maastikus oleks säilinud vaate tajumiseks nii pargi orderi struktuurikandjad (mis määravad vaatepunktide-vaatefookuste asukohad ruumis), vaatepunktid, kui vaatefookused. Tähendab see seda, et pargiruum peab olema markeritud füüsiliselt viisil, mis lubab seda tajuda esiteks pargina ja mälestise kontekstis vana pargina. Seejuures allee on tajutav alleena, kui piki alleed vaadates jääb mulje puudest moodustunud „sammaskäigust“. „Vanaduse“ mõõtme loob

²¹ Nurme, S. 2019. Understanding the Role of 18th Century Estonian Manor Ensembles in Contemporary Planning and Conservation. TTÜ Press; lk 111

tajutavalt vanade objektide/nähtuste olemasolu (vanad puud, „vanadust“ rõhutavad ajaloolised objektid (pargirajatised) ja objektide kooslused või ka nendega seotud nähtused või lood).

Eesti ajalooliste parkide restaureerimispraktika on näidanud, et ajaloolistest parkidest sh linnaparkidest, on suuresti kaotsi läinud algupärased arhitektuursed väikevormid ning rohttaimede ja põõsastega loodud disainielemendid. Maade ümberjagamistega 1919. a ja peale taasiseseisvumist ning kolhoosiaegse massiivistamisega maapiirkondades ning II maailmasõja järgse linnaehitusega on muutunud sageli vanade parkide piirid, struktuur ja seosed (aga ka roll) parkidega seotud maastikes²².

Riikliku kaitse alla võtmise ehitismälestise kriteeriumite hulgas (Mälestise liikide ja muinsuskaitseala riikliku kaitse üldised kriteeriumid ning muinsuskaitsealal asuvate ehitiste väärtusklassid, § 5)²³, mis eeltoodust lähtuvalt otseselt või teatud tingimustel kohanduvad ka ajaloolisele pargile on alljärgnevad:

- vanus; ajalooliste parkide või alleede puhul määratav üldjuhul säilinud kaartide alusel kameraalselt (§ 5, lg 1);
- (maastiku)arhitektuuriväärtus; seisneb eelkõige maastikarhitektuurse objekti silmapaistvuses, milleks võib olla vanus, suurus, stilistilises väljapeetus jne; määratletav maastikuanalüüsiga kameraalselt ja/või välivaatlustega (§ 5, lg 2);
- säilivus; algupärane arhitektuurne lahendus ja pargi või allee struktuur on säilinud võimalikult terviklikult, hilisemad lisandused täiendavad algset, kuid võivad olla pargi puhul algupärasest lahendusest stiiliideoloogialt erinevad; määratletav maastikuanalüüsiga kameraalselt ja välivaatlustega (§ 5, lg 3);
- autentsus; ajaloolise pargi ja allee puhul Eesti kontekstis eelkõige taimestikuga või ajalooliste ehitatud objektidega markeeritud algupärane pargiruum, vaated või/ja vaadete süsteem, määratletav maastikuanalüüsiga kameraalselt ja välivaatlustega (§ 5, lg 4);
- funktsiooni järjepidevus; ajaloolises pargis või alleel on selle funktsioon esteetilise maastikuruumina terviklikult või osaliselt tänini säilinud, st kasutatav pargina, määratletav eeskätt välivaatlustega (§ 5, lg 6);
- haruldus ja tüüpilisus; ajaloolise pargi puhul teatud ajastule tüüpilise või ainulaadse ruumistruktuuri või pargielementidega (pargielement – pargi ruumistruktuuri osa, ehitatud või taimne, võib olla eraldi seisev objekt (nt skulptuur) või objektide kooslus – nt puurida), üldiselt stilistiliselt või tervikansambli erisustega; määratletav maastikuanalüüsiga kameraalselt ja/või välivaatlustega (§ 5, lg 7, 8);
- ümbritseva ajaloolise ruumilise keskkonna säilivus; ajaloolistel parkidel eelkõige määratletav maastikuga seotud teede struktuuri, vesiehitiste jt pargi-maastiku üleminekut markeerivate objektide ning erinevate nähtustega ning läbi vaadete või vaadete süsteemi, mis omakorda on maaparkides seotud maakasutuse ja kõlvikutestruktuuriga; määratletav maastikuanalüüsiga kameraalselt ja/või välivaatlustega (§ 5, lg 10);
- terviklikkus ehk ansambelilisus; ajaloolistel maaparkidel määratletav seotud hoonekoosluste või rajatistega, linnas seotud hoonekoosluste, tänavate ja rajatistega (näiteks ajaloolised linnakindlustused); määratletav maastikuanalüüsiga kameraalselt ja/või välivaatlustega (§ 5, lg 11);
- silmapaistev mõju või sümboolne tähendus; ajaloolised pargid või alleed määratlevad maastikku mõtestavate maamärkide ning piirkondlikku maastiku arengut suunanud/mõjutanud mõtestavate ruumiliste nähtustena; määratletav maastikuanalüüsiga kameraalselt (§ 5, lg 12);

²² Nurme, S. jt 2014. Baroque manorial cores and the landscape. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 4(2); lk 166 - 183.

²³ <https://www.riigiteataja.ee/akt/110112020007>

- tähtsus ajaloo protsessis, seosed tuntud isikutega; sellise info olemasolul määratletav sarnaselt muude mälestistega üldjuhul kameraalselt (§ 5, lg 13, 14).

Eraldi punktina on esitatud kriteeriumid just parkidele ja ka teistele maastikuarhitektuursetele objektidele (§ 5, lg 16), mille puhul mälestiseks tunnistamisel arvestatakse selle ruumilist ülesehitust (orderit) ja kompositsioonielemente, mis põhimõtteliselt ühtib käesoleva peatüki algul olevas arutluses väljatooduga.

Eelnevalt viidatud kriteeriumid siiski ei oma võrdset kaalu ajaloolise pargi või allee kaitseväärtuste seisukohalt. Nagu iga muugi mahulise objekti tajumiseks on vaja selle olemasolu füüsilisel kujul, kusjuures pargi tajutavuse/loetavuse seisukohalt on primaarsed just §5 lg3, lg11 ja lg16 välja toodud kriteeriumid – ansamblilisus ja kokkuvõtlikult öelduna terviklik pargiruum, selle ruumiline ülesehitus ja selle suhted maastikuga²⁴.

Pargiruumi ja selle osiste analüüsimisel omab esmast tähtsust pargi kui terviku ja selle elementide säilivus ja üldine seisund. Oluline on seejuures pargikompositsiooni markeerivate autentsete objektide olemasolu ja tajutavus/loetavus sarnaselt nagu nende eesmärk oli algses (või ka mõne ajaloolise ümberehituse) lähenemises: alleed, tugimüürid, piirdeaiad, väravaehitised, piirdepostid jne. Seejuures on vajalik selgelt mõista hilisemate lisandusi ja transformeerumisi ning nende mõju just sellele osisele, mille olemasolu on eelduseks objekti hoidmiseks mälestisena ja hinnata mälestist rikkuvate objektide ja nähtuste eemaldamise või mälestist rikkuvate protsesside pööratavust. Näiteks maade jagamise tulemusel eriomanike vahel tükeldatud pargiruumi kui terviku haldamine on raskendatud ning need protsessid, mis erinevast maaomandist tulenevalt pargi või allee olemust ning ilmet mõjutavad pole üldjuhul pööratavad. Samas mingid hetkeseisus nii pargi kui allee olemust mõjutavad objektid, nähtused ja protsessid on vastava tegevusega pööratavad, mille tõttu saab kaitseväärtusi hoida või taastada. Näiteks pargiosa või alleeruumi võsastumisest või tuulemurrust tekkiv häiring on üldjuhul pööratav, samuti ebasobiva rajatise lammutamisel on võimalik taastada lokaalne pargiruum, liiklusskeemi ümberkorraldamisega saab juhtida kasutuskooormust ja/või vaadeldavust jne.

Kaasaegses maailmapraktikas kultuuripärandi säilitamisel peetakse arhitektuurivaldkonnas väga oluliseks objektide säilitamist originaalses maastikukontekstis²⁵. Kuna park, eriti maapiirkondades on loodud vastavalt kohaliku maastiku topograafiast, maakasutusest, teedest jne lähtuvalt, olles samas ka pargiga kontaktse maastikupildi ja maastikumustri ümberkujundajaks²⁶, on vajalik ajaloolist parki või alleed vaadelda ümbritseva maastiku kontekstis just vaateid ja vaadeldavust kuid ka vaatelisi seoseid ehitatud ja looduslike maamärkidega arvestades²⁷.

Kokkuvõtteks võib öelda, et otsustusprotsessis, kas ajalooline park või allee klassifitseerub riiklikult kaitstavaks mälestiseks, on esmatähtis hinnata pargi olemasolu ja tajutavust/tähenduslikkust ajaloolise pargina. Eesti kontekstis, kus paljudes ajaloolistes parkides on enamus arhitektuursetest väikevormidest ning autentsest haljastusest kadumas, tähendab riikliku kaitse eelduste analüüs eelkõige pargiruumi kui tervikuna tajutava/loetava arhitektooni olemasolu, selle orderi ja orderi ning maastiku ruumiliste suhete loetavuse (ja ka tähenduslikkuse) hindamist.

Kindlasti tuleb rõhutada seda, et pargi väärtuste defineerimine on igal juhul tinglik ning teatud mõttes ka alati kompromiss, mis sõltub esiteks pargi kui mälestise kohta olemasolevast infoväljast, millega on võimalik arutleda ajaloolise pargi või allee või selle osiste stilistiliste omaduste, vaadete struktuuri,

²⁴ Vt nt Norberg-Schulz, C. 1984. Baroque Architecture. Electa/Rizzoli, Milano. lk 11-18

²⁵ Vt nt Jokilehto. 2010. Arhitektuuri konserveerimise ajalugu. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia; lk 369, 371-372

²⁶ Vt nt Nurme, S. 2019. Understanding the Role of 18th Century Estonian Manor Ensembles in Contemporary Planning and Conservation. TTÜ Press; lk 18

²⁷ Vt nt Turner, T. 2005. Garden history. Philosophy and Design 2000 BC–2000 AD. Spon Press, London; lk 166

autentsuse jne üle, mälestise säilivusest ja loetavusest natuuris ning lõpuks ka vaatleja subjektiivsusest²⁸.

4 Pargi kaitse eelduste/kaitseväärtuste hindamiskriteeriumid

4.1 Analüüsiprotsess ja hindamisskaalad

4.1.1 Hindamise üldine käik

Ajaloolise pargi või allee riikliku kaitse-eelduste analüüsiprotsess jaguneb kahte suuremasse ossa, millest esimese osa moodustavad eeltööd ja uuringud (kameraalsed tööd; välitööd) ning teise osa eeltöödel ja uuringutel kogutud andmete analüüs, mille tulemuste põhjal tehakse ettepanek mälestise kaitse-eeldustele vastavuse kohta.

Kameraalsete töödega selgitatakse välja uuringuobjekte puudutav taustinfo ning kaitse-eeldusi defineerivate objektide ja nähtuste omadused ning olemus. Välitöödel kontrollitakse ja hinnatakse *in situ* defineeritud objektide/nähtuste olemasolu, seisundit (ka seisundiga seotud probleemistikku) ja vastavust kaitse-eeldustele. Kahe eelmise etapi andmete põhjal analüüsida pargi või allee vastavust kaitse-eeldustele. Esmahinnangud antakse kameraalsete tööde tegemise käigus, hinnangud täpsustatakse välitöödel ja/või osa ka kameraalsetel töödel ning välitöödel kogutud info kõrvutamisel.

Analüüsi käigus kantakse hinnangu andmed ankeeti, va ajalooline info ja pargi hetkeolukorra kirjeldus koos selgitavate skeemidega, mis esitatakse tekstina (vt ka ptk 4.2, 4.3).

4.1.2 Hindamisskaalad

4.1.2.1 Kriteeriumite hindamise lähtekohad

Kriteeriumite hindamisel tuleb keskenduda pargi väärtuslikele objektidele ja nähtustele, mis võivad olla seotud mõne konkreetse perioodiga, kuid võivad pärineda (ja enamasti pärinevadki) erinevatest ajaloolistest kihistustest. Kuna Eesti ajaloolised mõisapargid on enamasti kujunenud enamuses 18. sajandi II poolest alates, võib esineda nii barokseid, varaklassitsistlikke (rokokoolikke), klassitsistlikke, historitsistlikke kui juugendlikke elemente. Ühiskondlikult kasutatud parkides võib leiduda ka väärtuslikke pargiosi või pargielemente, mis on rajatud 1919-1940 ja ka peale II maailmasõda.

Kuna hindamisel on vajalik siiski võrrelda hetkeseisu teatud varasema ajamomendiga, millal pargiruum võis evida võimalikult palju täna kultuuripärandina tunnustatavaid väärtusi, tuleb lähtuda eelkõige igal konkreetsel juhul võimalikult hilisest ajamomendist, mille puhul saab arvestada võimalikult kõigist kihistustest pargis esinevate väärtuslike objektide ja nähtustega.

Hilisemate kihistuste kujunduslahendused ja pargikujunduselemendid võivad olla vastuolus varasema kihistuse pargi kujundamise filosoofiaga, kuid kuniks nad ruumiliselt, esteetiliselt ja ajastuloogiliselt sobituvad pargiruumiga tuleb neid käsitleda potentsiaalsete väärtustena.

Autentseteks tuleb seejuures lugeda erinevatel ajalookihistustel pargi loomisel või ümberkujundamisel rajatud pargielemendid, elementide kooslused või kujundatud nähtused (nt vaated), mille teke on otseselt dokumenteeritult või kogemuslikult seostatav mõne konkreetse ajaloolise perioodiga pargi kujunemisloos. Seega ei saa pargi puhul seada eesmärgiks autentsena käsitleda vaid mõne konkreetse ajaperioodi objekte ja nähtusi. Puittaimestiku puhul võib autentseks lugeda ka algsel istutuskohal puittaimede kändudest vegetatiivselt tekkinud uued puud (kännuvõsudest tekkinud puud).

²⁸ Paju, R. 2009. Aeg ja väärtused. – *Aeg ja ruum. Uue muinsuskaitse poole*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia; lk 139-140

Väärtuste hindamisel on oluline keskenduda neile nähtustele ja objektidele, läbi mille on mõisteta- ja tajutav ajalooline park tähendusliku tervikruumina ja arhitektuurse ruumisüsteemina. Seega probleemseks on need nähtused, mis killustavad ühtset pargiruumi, varjavad vaateid, ei ole kooskõlas pargi miljöö ja kasutusega jne, mille tagajärjel park ei ole tajutav terviklikult või osaliselt ajaloolise pargina.

4.1.2.2 Üldised kriteeriumid

Alljärgnevalt kirjeldatud kriteeriumite hindamisskaalade koostamisel on lähtutud lisaks riikliku kaitse eelduste kriteeriumitele²⁹ Raili Uustalu koostatud muinsuskaitsealuste parkide kaitse-eelduste kriteeriumite analüüsi metoodika käsikirja³⁰ ning looduskaitsealuste parkide kaitseväärtuste hindamise metoodikat Raplamaa³¹ ja Saaremaa³² parkide näitel.

Määruses „Mälestise liikide ja muinsuskaitseala riikliku kaitse üldised kriteeriumid ning muinsuskaitsealal asuvate ehitiste väärtusklassid“ on välja toodud mälestiste üldised kriteeriumid (Riikliku kaitse üldised kriteeriumid), mida kohaldatakse kõikide mälestiste liikide suhtes, alljärgnevalt³³.

- Selektiivsus – arvukate samatüübiliste asjade või maa-alade olemasolul kaitstakse esinduslikumaid, paremini säilinud ja kumuleeruva väärtusega asju. Riikliku kaitse kehtestamise püüdlus on ülevaatlik ajastuline, tüpoloogiline, inimloomingu erinevate praktikate, väljenduste ja väärtuste esindatus, kus riikliku kaitse alla võetud asjad või maa-alad esindavad väärtuslikumat osa kultuuripärandist.
- Originaalsubstanti säilivus – arvestatakse asja algupärase kujunduse ja materjali säilivust. Originaalsubstanti maksimaalne säilivus on oluline, kuid kultuuriväärtus võib olla ka seda kõrgem, mida vähem on originaalsubstanti säilinud.
- Tehniline seisukord – oluline asja või maa-ala kasutust võimaldav asjaolu. Kaitse kohaldamisel on kultuuriväärtus tervikuna tehnilisest seisukorrast olulisem ning halb seisukord ei ole kaitse ala võtmise vastuargument.

Selektiivsuse kriteeriumi kohaselt on riikliku kaitse alla võtmisel eelistatud need ajaloolised pargid ja alleed, milles:

- on säilinud ansamblilised seosed muude seotud mälestistega;
- ruumiline ulatus ja ruumijaotus on territoriaalselt muutunud võimalikult vähe mälestisena väärtustatud ajaloolise perioodiga võrreldes;
- on säilinud mälestisena väärtustatud (ajaloolise perioodi) pargikujunduse iseloomulik vormikõne (pargi struktuur, säilinud pargielemendid, säilinud ruumilised seosed ümbritseva maastikuga jne) võimalikult autentsel kujul;
- on säilinud võimalikult algupärasele sarnasel kujul kontaktvööndi maastikupilt (maakasutus, avatud-suletud alade jaotus jne).

Üldine komplekshinnang, mida hinnates on vajalik parki või alleed kõrvutada teiste omataolistega ja vajadusel tuua välja tunnused, mille poolest teistega sarnaste objektidega võrreldes on eriti esinduslik. Kriteeriumile vastavust saab hinnata skaalal ei/jah (0/1). Kriteeriumile vastavus ei ole kaitse-eelduseks juhul, kui muud kriteeriumid eeldustele ei vasta.

²⁹ <https://www.riigiteataja.ee/akt/110112020007>

³⁰ Uustalu, R. 2024. Pargi kaitse-eelduste kriteeriumite hindamise ankeet. Käsikiri. Muinsuskaitseamet.

³¹ Abner, O., jt (2015). Rapla maakonna parkide ja puistute piiride ekspertiisaruanne. Tallinna Botaanikaäed

³² Nurme, S. 2016. Saare maakonna kaitsealuste parkide, arboreetumite ja puistute piiride eelnõu ekspertiis Artes Terrae OÜ, töö nr 1607HI2

³³ <https://www.riigiteataja.ee/akt/110112020007>

Originaalsubstantsi all ajaloolises pargis tuleb mõista teatud ajaloolisele perioodile vastava pargistruktuuri olemasolu mahus, mis võimaldab tajuda/lugeda parki terviklikult kui üheseltmõistetavat ajaloolist ruumisüsteemi (arhitektooni). Originaalsubstantsi hulka kuuluvad ajaloolised pargirajatised, sh veestik, teed, väravaehitised, piirdeaiad, terrassid jne, jne. Tulenevalt parkide ja alleede kui spetsiifiliste mälestiste omapäras, kus suure osa mälestisest moodustab aja muutuv taimeistik, tuleb originaalsubstantsi säilivuse hindamisel arvestada pargi territoriaalset terviklikkust ja pargiruumi määratlevate taimede ajalisust. Seetõttu võib originaalsubstantiks lugeda originaalistutuste kõrval ka neid alleesid, puuridu, puude gruppe ja üksikpuid, kui need on vegetatiivselt uuenenud või asendatud mingil ajaperioodil tehtud istutustega nii, et ajas on edasi kantud teatud ajahetke ajalooline pargistruktuur.

Originaalsubstantsina tuleb hindamisel arvestada tervikuna nii säilinud pargiruumi kui territoriaalset tervikut kui seda defineerivat pargielementide kooslust. Selle tõttu võib originaalsubstants olla kas loetav/tajutav, osaliselt loetav/tajutav või mitteloetav/tajutav.

Kriteeriumile vastavust saab hinnata skaalal ei/osaliselt/jah (0/1/2).

Tehnilise seisukorra kriteeriumi all tuleb mõista pargi hooldatust. Park võib olla hooldatud, hooldamata või hooldatud ka osaliselt (st vaid piirkonniti või pargi jaoks ebapiisava tiheduse või ebapiisava intensiivsusega). Hooldatus tagab pargi kasutatavuse ja kestlikkuse.

Kriteeriumile vastavust saab hinnata skaalal ei/osaliselt/jah (0/1/2). Kriteeriumile vastavus ei ole kaitse-eelduseks juhul, kui muud kriteeriumid eeldustele ei vasta.

Üldiste kriteeriumite maksimaalne punktiskoor võib olla 5.

4.1.2.3 Ehitismälestise kriteeriumid

Ehitismälestisest pargi või allee riikliku kaitse eelduste analüüsil on oluline selgitada välja eelnevates peatükkides välja toodud muinsuskaitse aluse pargi ja muu maastikuarhitektuurse objekti kui arhitektuurse/maastikuarhitektuurse mälestise omadused ja nende vastavus muinsuskaitse ehitismälestise kaitse-eelduste³⁴ kriteeriumitele.

Eelnevast peatükist lähtuvalt kohalduvad pargile ja muule maastikuarhitektuursele objektile (lisaks eelviidatud määruse § 5. lg 16 esitatud pargispetsiifilistele kriteeriumitele) järgmised ehitismälestise kriteeriumid:

1. vanus;
2. arhitektuuriväärtus;
3. autentsus;
4. funktsiooni järjepidevus;
5. haruldus;
6. tüüpilisus;
7. ümbritseva keskkonna säilivus;
8. terviklikkus;
9. silmapaistev mõju/sümboolne tähendus;
10. seos tuntud isikuga.

Vanuse kriteeriumile vastavad Eestis mõisapargid, mille tänaseni säilinud struktuurid on loodud ja ajaloolises võtmes ümber ehitatud valdavalt peale Põhjasõda kuni 1918. aastani. Mõisapargid on üldjuhul kaitse all eraldi objektina või ansambli osana. Ajaloo vanuse kriteeriumile vastavad ka Eesti

³⁴ <https://www.riigiteataja.ee/akt/110112020007>

linnade kesk- ja uusaegsetele muldkindlustustele rajatud linnapargid, mis enamasti on muinsuskaitse all suuremate ansambliiliste koosluste koosseisus. Samuti vastavad vanuse kriteeriumile kirikuaiad, mis üldjuhul on kujunenud kirikute ümber olnud kalmistutest; viimaste mille kujunemine ulatub sageli Põhjasõja eelsesse aega. Vanuse kriteeriumile võivad vastata ka üksikud linnaaiad, haljakud jm haljasalad, mis on rajatud 19 sajandil ja 20. sajandi I poolel. Vanuse kriteeriumile võivad vastata ka üksikud nõukogudeaegsete hoonetega ansambliiselt seotud haljasalad.

Vanuse kriteeriumile vastavust saab hinnata skaalal ei/jah (0/1).

Arhitektuuriväärtuse kriteeriumile vastavad üldjuhul mõisapargid, kirikuaiad ja üksikud, valdavalt 19. sajandil - 20. sajandi I pooles ehitatud linnavillade või linnaasutustega seotud alleed, aiad või pargid, mis stilistiliselt iseloomustavad loomisaja maastikuarhitektuuri praktikat.

Arhitektuuriväärtuse kriteeriumile vastavust saab hinnata skaalal ei/jah (0/1); vastavuse/mittevastavuse korral lisada lühidalt põhjendus.

Autentsuse kriteeriumile vastavad kõik ajaloolised pargid, kui on eristuv dokumenteeritult ajaloolistel plaanidel eristuv algne või mõne ajaloolise ümberehitusetapi kohane pargiruum või selle tähtsamad elemendid. Nagu juba eelpool rõhutatud, autentsetena tuleb käsitleda kõiki väärtuslikke erinevatel ajalooperioodidel loodud pargielemente, elementide kooslusi või nendega seotud nähtusi, mille teke on otseselt dokumenteeritult või kogemuslikult seostatav mõne konkreetse ajaloolise perioodiga pargi kujunemisloos.

Autentsuse kriteeriumile vastavust saab hinnata skaalal ei/osaliselt/jah (0/1/2); vastavuse korral lisada lühidalt põhjendus.

Funktsiooni järjepidevuse kriteeriumile vastavaks saab teatud reservatsioonidega vanu parke ja aedu, mida tänini kasutuses määratletakse terviklikult või osaliselt pargina (puhkeotstarbeliselt). Üldjuhul pole ajalooliste linnaparkide ja aedade kasutuspõhimõtte ajas muutunud, kuid oluliselt on muutunud kasutusotstarve mõisaparkides ja näiteks ajaloolistes linnaasutuste või linnavillade aedades-parkides, kus privaatkasutus on asendunud sageli avaliku kasutusega. Samas kasutusfunktsiooni muutus pargi kui arhitektooni üldomadusi muudab seejuures suhteliselt vähe. Park võib olla kasutusest väljas, kasutuses osaliselt (vaid mingi pargi osa), või kasutuses tervikuna.

Funktsiooni järjepidevuse kriteeriumile vastavust saab hinnata skaalal ei/osaliselt/jah (0/1/2).

Harulduse kriteeriumile vastavad üldjuhul autentses asukohas ja säilinud autentse asendiplaani lahendusega üksikud ajaloolised 19. sajandil-20. sajandi algul loodud linnapargid, aiad ja haljakuid, samuti erilise ansambliilise ülesehituse, reljeefi, veestiku või asendiplaani lahenduse tõttu haruldase ülesehitusega mõisapargid.

Harulduse kriteeriumile vastavust saab hinnata skaalal ei/jah (0/1); vastavuse korral lisada lühidalt põhjendus.

Tüüpilisuse kriteeriumile vastavad üldjuhul enamus Eesti mõisaparkide. Stilistiliselt tüüpiliste ruumilahendustena eristuvad baroksed, varaklassitsistlikud, klassitsistlikud, historitsistlikud ja juugendlikud (ka neobaroksed, neoromaani jms) pargid.

Tüüpilisuse kriteeriumile vastavust saab hinnata skaalal ei/jah (0/1); vastavuse korral lisada lühidalt põhjendus.

Üldjuhul on objekt kas mingit tüüpi pargi tüüpiline näide või vastupidi, mingi harvaesineva pargitüübi näide, ehk haruldane. Objekt võib korraga vastata nii harulduse kui tüüpilisuse kriteeriumile juhul, kui

ta on ajalooliselt, stilistiliselt vm põhjusel teatud pargitüübi tüüpiline näide; samas kui seda tüüpi objekte täna on säilinud vähe, siis võib olla tegemist ka haruldase näitega..

Ümbritseva keskkonna säilivuse kriteeriumile vastavad üldjuhul Eesti mõisapargid, mille ansamblituumiku ümbruse maastik (sh kõlvikute struktuur, teed ja maakasutus) mõisasüdamega seotud telgede või vaatesuundade ulatuses ei ole oluliselt muutunud või toiminud muutused ei mõjuta pargi kui ruumilise koosluse tajutavust teatud stilistiliste omadustega ruumikooslusena. Vastavad ka linnaiad ja pargid, mille asend tänavate ja ruumi piiritlevate hoonemahtude osas on võrreldav autentse ruumiolukorraga.

Ümbritseva keskkonna säilivuse kriteeriumile vastavust saab hinnata skaalal ei/osaliselt/jah (0/1/2). Kui situatsioon ei vasta või vastab osaliselt kriteeriumile, siis lisada lühike selgitus.

Terviklikkuse kriteeriumile vastavad kõik vanad pargid, mille ajaloolise ruumi ulatus ja struktuur (park, parki maastikuga siduvad elemendid nagu maamärgid, alleed jms) on võimalikult algupärasele lähedases mahus säilinud ja seejuures säilinud kooslus on tajutav tervikliku mõtestatud pargiruumina.

Terviklikkuse kriteeriumile vastavust saab hinnata ajaloolise situatsiooni ja olemasoleva situatsiooni võrdlusena protsentuaalselt. Kasutada alljärgnevat jaotust: ei/osaliselt/jah (0/1/2).

- 100%...75% - park on säilinud ajaloolisele tervikstruktuurile lähedases mahus, tajutav algupärasele sarnase pargistruktuurina;
- 75%...50% - park on säilinud ajaloolisest tervikstruktuurist väiksemas mahus, kuid on tajutav algupärasele sarnase pargistruktuurina;
- 50%...0% - park on säilinud ajaloolisest tervikstruktuurist oluliselt väiksemas mahus, ei ole tajutav algupärasele sarnase pargistruktuurina.

Kui pargi või allee terviklikkus ei ole loetav/tajutav või on loetav/tajutav tingimuslikult, siis tuua välja põhjused, mis selle olukorra on tekitanud või millised mõjurid terviklikkust ohustavad ning analüüsida pargi terviklikkuse tagamise/taasloomise võimalikkust (pööratavust). Ohustatuse all tuleb mõista mälestisega seotud kontekstis toimuvaid protsesse, mille tagajärjel mälestise kokkuleppelised kaitseväärtused võivad väheneda või kaduda. Pööratavuse/mittepööratavuse all mõeldakse antud töös mälestise seisundi määratlust, mille puhul pargi halvenenud olukorda, kadunud või hääbuvat elementi on võimalik või vastupidi – võimatu, asjakohaste meetmetega taastada või leevendada. Kui pargiruumi ohustatud terviklikkust on võimalik hoida või taasluua mõistlike meetmetega mõistliku ajaperioodi jooksul, võib seda arvesse võtta terviklikkuse hindamisel.

Juhul, kui terviklikkusele vastavus määratakse tingimuslikult situatsiooni pööratavusele viidates, tuua hindamisel välja konkreetsed tegevused, mis pargi terviklikkuse taastamiseks/hoidmiseks on vajalikud.

Silmapaistva mõju, sümboolse tähenduse kriteeriumile vastavad kõik maa- ja linnapargid, mis oma asukoha, mahu ja orderiga on mõjutanud neid ümbritseva maastikuruumi kujunemist, mõjutades selle teedevõrku, maakasutust, maastikupilti ja maastikumustrit. Tüüpiliselt on mõjutanud laialdaselt piirkondlikku maastikku nii füüsiliselt kui tähenduslikult mõisa- ja villa aiad-pargid, mis tänu oma ruumiprogrammile võivad olla ümber kujundanud piirkonna topograafia, teedevõrgu, veestiku jne ning kujunenud kaasaegses maastikupildis spetsiifilise pargisiluetaiga lokaalseks maamärgiks.

Kriteeriumile vastavust saab hinnata skaalal ei/jah (0/1). Üldjuhul on mõjutus olemas ja ka kaasaegses maastikukontekstis selgelt eristatav, mistõttu tuleb olemasolul lühidalt kirjeldada mõju olemus. Kriteeriumile vastavus ei ole kaitse-eelduseks juhul, kui muud kriteeriumid eeldustele ei vasta.

Tuntud isikutega seotuse kriteeriumile vastavad suhteliselt paljud ajaloolised aiad-pargid. Tuntud isikuks võib olla pargi omanik, pargi või sellega seotud hoonete vm ehitiste arhitekt, insener vm

loovtegelane, ajaloost tuntud isik. Kriteerium on täidetud ka siis, kui ajalooline park või allee on seotud mõne ajaloolise sündmusega. Kriteeriumi täitmine on lisaväärtus, kuid ei ole määrav kaitsestaatuse otsustamisel.

Kriteeriumile vastavust saab hinnata skaalal ei/jah (0/1), seotuse korral lisada konkreetsete isikute nimed. Kriteeriumile vastavus ei ole kaitse-eelduseks juhul, kui muud kriteeriumid eeldustele ei vasta.

Ehitismälestise kriteeriumite maksimaalne punktiskoor võib olla 14.

4.1.2.4 Pargispetsiifilised kriteeriumid

Pargispetsiifiliste kriteeriumitena saab eelnevate peatükkide põhjal välja tuua alljärgnevad pargi orderist ja põhilistest pargikujunduselementidest tulenevad kriteeriumid, mille puhul tuleb hinnata komplekselt (kompleksse määratlusena on/on osaliselt/ei ole) nende väärtust. Väärtustamisel tuleb analüüsida allpool loetletud objektide, objektide koosluste või nendega seotud nähtuste olemasolu, seisundit, terviklikkust, säilivust ja loetavust/tajutavust (täenduslikkust), esteetilisust ja pargi miljöoga sobivust:

- säilinud pargi order (kompositsiooniteljed, vaated, pargistruktuur);
- säilinud pargiruumide jaotus (pargiansambli ülesehitus);
- säilinud seosed ansambliga (säilinud vaated-teljed algupäraste hoonete ja teedevõrguga);
- säilinud seosed maastikuga (säilinud vaated-teljed maastikuga: maastikku suunduvad alleed, kõlvikute avatus jms).
- säilinud reljeef, spetsiifilised reljeefielemendid;
- säilinud üksikpuud, pargipuistu osad (puude read, alleed, grupid, üksikpuud, dendrooloogiliselt väärtuslikud puittaimed);
- säilinud teed ja teesihid;
- säilinud veekogud (tiigid, paistiigid, kraavid, basseinid);
- säilinud pargiehitised- ja rajatised, väikevormid (peamiselt piirdeaiaid, väravapostid, teepostid, taristu asemed, vundamendid jms).

Kuna mõisapark on alati osa ansamblist, siis eraldi tuleb vaadelda pargi tajutavust kaasajal ansambli osana – kas see moodustab täna muude ansambliosadega visuaalselt tähendusliku ruumiterviku või mitte (või moodustub see tervik teatud ruumiosade piires või teatud tingimustel).

Orderi hindamisel vaadeldakse eelkõige säilinud autentseid pargikompositsioone – tänu erievatele ajalookihistutele võib park kanda eneses mitme ajastu kompositsiooni, mis ümberkujundamiste käigus on üksteisesse ruumiliselt sulandatud. Orderi mõistmisel tuleb lähtuda pargi loomise- ja ümberehitusaegsete perioodide pargikunsti üldfilosoofiast. Väärtuslikud võivad olla mistahes kihistuste liitumise tulemusel tekkinud formatsioonid, millel ei pea olema tingimata mingi konkreetse ajastu spetsiifilisi tunnuseid.

Pargiruumide jaotuse juures tuleb lähtuda eelkõige säilinud ansambliruumi loogikast ja säilinud klassikalistest pargi osadest, milleks tavapäraselt Eesti mõisaparkides oli esiväljak, tagaväljak, pargiosa ja pargi eriosad. Tõlgendamisel tuleb arvestada ajastute spetsiifikat ning seda, et suure tõenäosusega on eri ajastute ümberehituste tõttu 18. sajandi kihistusest jäänud elemendid ja nähtused põimunud hilisemate ajastute lahendustega.

Seosed ansambliga väljendavad pargi ruumilist paiknemist ansamblituumikus, eelkõige asendit peahoone jt ansambliosade suhtes. Hinnata tuleb, kas ansamblilised seosed pargi ja teiste ansambliosade vahel on ruumiliselt mõistetavad ja tajutavad. Arvestada tuleb, et varasematest

kihistusest jäänud regulaarsed seosed võivad olla põimunud või/ja mõjustatud hilisematel ajastustel tehtud ümberehitustest ansamblituumikus.

Seoste all maastikuga tuleb mõista ansambli säilinud ruumilisi suhteid maastikku (maastikku kulgevad teesihid, väliste maastikuobjektidega seotud vaated jne). Seosed võivad erinevatel perioodidel olla seotud maastikuga erineva ruumiloogika kohaselt ja eksisteerida samaaegselt.

Reljeefi ja reljeefielementide all tuleb mõista väärtuslikke kujundatud reljeefiojekte ja reljeefiga seotud nähtusi, mis seostuvad mõne konkreetse ajaloolise kihistusega pargis. Üldjuhul ka ajalooliselt tasaseks planeeritud säilinud reljeefi saab käsitleda väärtuslikuna.

Teede puhul tuleb mõista teid ja teesihte, mis on jälgitavad ajaloolistel plaanidel või kogemuslikult seostatavad mõne ajaloolise kihistusega.

Veekogude puhul tuleb mõista ansambliga tervikuna seotud veekogusid, mis on jälgitavad ajaloolistel plaanidel või kogemuslikult seostatavad mõne ajaloolise kihistusega.

Pargiehitiste- ja rajatiste all tuleb mõista kõiki säilinud väärtuslikke ajaloolisi ehitatud tarindeid.

Kõigile kriteeriumite vastavuse hindamisel kasutada alljärgnevat jaotust ei/osaliselt/jah (0/1/2), mis lähtub eelkõige konkreetse komponendi³⁵ (nähtuse/struktuuri/elementi) olemasolust, säilivusest, loetavusest ja terviklikkusest soovitatavalt alljärgnevalt (protsendilist osakaalu tuleb mõista tunnetuslikult):

- 2 - 100%...75% - komponent on säilinud ajaloolisele tervikstruktuurile lähedases mahus, tajutav algupärasele sarnase struktuurina;
- 1 - 75%...25% - komponent on säilinud osaliselt või fragmentaarselt, kuid on tajutav algupärasele sarnase või seda piisavalt hästi markeeriva struktuurina;
- 0 - 25%...0% - komponent ei ole säilinud ajaloolisele tervikstruktuuri markeerivas mahus/konfiguratsioonis, ei ole tajutav algupärasele sarnase struktuurina.

Kui mõni eelviidatud kriteeriumitest ei ole loetav/tajutav või on loetav/tajutav osaliselt, siis tuua välja lühidalt seletuskirjas põhjused, mis selle olukorra on tekitanud või tekitavad ning analüüsida olukorra taasloomise võimalikkust (pööratavust) sarnaselt pargi terviklikkuse kriteeriumi juures käsitletule. Kui pargielemendi ohustatud või kadunud terviklikkust on võimalik hoida või taasluua mõistlike meetmetega mõistliku ajaperioodi jooksul, võib seda arvesse võtta hindamisel arvestades ptk-s 4.1.4 toodud pööratavuse käsitlust. Juhul, kui mõne pargielemendi või -elementide koosluse vastavus määratakse tingimuslikult situatsiooni pööratavusele viidates, tuleb tuua hindamisel välja konkreetsed tegevused, mis pargi olukorra taastamiseks/hoidmiseks on vajalikud.

Pargispetsiifiliste kriteeriumite maksimaalne punktiskoor võib olla 20.

4.1.2.5 Täiendavad kriteeriumid

Seotud kultuurimälestiste kriteerium. Kuna ajaloolised pargid on enamasti ansambli osadena olulised nendega seotud kultuurimälestiste kaitseks ja hoidmiseks, siis on mõistlik pargiala kaitset jätkata seotud kultuurimälestiste keskkonna hoidmiseks ka juhul, kui park ei ole kaitse-eelduste kriteeriumitele vastavas mahus säilinud. Hinnata on võimalik läbi pargiga seotud muinsuskaitsealuste objektide hulga.

³⁵ Maastikukomponent võib olla käesoleva töö mõistes konkreetne füüsiline objekt või objektide kooslus ja sellega seotud nähtuste kompleks. Vt täpsemalt nt Nurme, S. 2004. Haljasalade kujundamine. TÜ Kirjastus; või ka Marksoo, A. 2001. Maastikust kui geograafia tuumikmõistest. Maastik: loodus ja kultuur Maastikukäsitlusi Eestis. TÜ Geograafia Instituut; lk 18-21

Kriteeriumile vastavust saab hinnata skaalal ei ole seotud objekte/seotud objekte on 1-3/seotud objekte on üle kolme (0/1/2). Kriteeriumile vastavus ei ole kaitse-eelduseks juhul, kui muud kriteeriumid eeldustele ei vasta.

Looduskaitse kriteerium. Kuna kaitsealuse pargid ja alleed on sageli suure looduskaitseväärtustega, on vajalik kontrollida ka nende looduskaitsestaatus³⁶. Looduskaitseväärtus on kaasaegses maailmas kindlasti pargiruumi puhul oluliseks lisaväärtuseks. LKS §7 (1)³⁷ kohaselt on loodusobjekti kaitse alla võtmise eelduseks muuhulgas ka selle ajaloolis-kultuuriline või esteetiline väärtus. LKS §4 (2)³⁸ kohaselt on kaitsealadeks ka maastikukaitsealad, mille alla kuuluvad looduskaitsealused pargid ja arboreetumid. Tegevusi looduskaitsealustes parkides reguleerib üldiselt EV valituse määrus nr 64 (03.03.2006) „Kaitsealuste parkide, arboreetumite ja puistute kaitse-eeskiri“³⁹ või konkreetse objekti kaitsekorralduskava⁴⁰.

Kriteeriumile vastavust saab hinnata skaalal ei /jah (0/1). Kriteeriumile vastavus ei ole kaitse-eelduseks juhul, kui muud kriteeriumid eeldustele ei vasta.

Täiendavate kriteeriumite maksimaalne punktiskoor võib olla 2.

4.1.3 Pargi või allee hävinemine mälestisena

Kui on kadunud enamus (hinnanguliselt üle 75%) pargiruumi territooriumist või seda defineerivatest pargielementidest ning säilinud osised ei markeeri ansamblit või ansambli osi ega ka pargiruumi stilistilisi jooni ja/või ulatust määral, mis võimaldab seda tajuda tervikliku mõtestatud struktuurina ning ei ole võimalust tekkinud seisundit mälestise kaitseväärtustele soodsas suunas pöörata (vt täpsemalt ptk 4.1.4), võib lugeda pargi hävinenuks. Parki võib lugeda hävinenuks näiteks juhul, kui pargiala on tükeldatud erinevateks maaomanditeks, mille maakasutusest, rajatud hoonetest ja rajatistest jm ruumimuutustest põhjustatuna on terviklik pargiruum füüsiliselt kadunud. Park on hävinenud ka näiteks juhul, kui on säilinud küll pargiala territoriaalselt, kuid kadunud on enamus pargielemente, mis määratlevad pargi stiili ja vanuse.

Kui on hävinenud peahoone või ansamblituumikut markeeriv hoonekompleks, kuid pargiruum on pargispetsiifiliste riikliku kaitse kriteeriumite osas mälestisele vastav, ei saa lugeda parki hävinenuks.

Kui pargiruumi markeerivad pargielemendid on hävinenud, kuid pargiala on säilinud koos muude ansamblielementidega territoriaalselt, tuleb pargi territooriumil jätkata kaitset muu ansambli osana.

Kui alleepuudest on hävinenud enam kui 75% ja allee ei ole pikivaadetes tajutav alleeruumina või seostatav sellega seotud objektiga (näiteks seos mõisaansambli peaväravaga) ning ei ole võimalust alleed ajaloolisel istutusjoonel taastada (vt täpsemalt ptk 4.1.4) võib lugeda allee mälestisena hävinenuks.

4.1.4 Pööratavuse rakendamine hindamisel

Peatükis 4.1.2 viidatud olukorra pööratavust võib rakendada pargispetsiifiliste kriteeriumite hindamisel alljärgnevalt loetletud kriteeriumite puhul, kui pargiruumi väärtuste määratlemisega seotud probleemistik tuleneb eeskätt hooldusprobleemidest või hoolduse puudumisest:

- algupärane pargiruumide jaotus;
- algupärane puistu ja alleed;
- algupärane teede struktuur;

³⁶ Abner, O., jt (2015). Rapla maakonna parkide ja puistute piiride ekspertisaruanne. Tallinna Botaanikaäed

³⁷ LKS §7. Loodusobjekti kaitse alla võtmise eeldused; <https://www.riigiteataja.ee/akt/LKS>

³⁸ LKS §7. Loodusobjekti kaitse alla võtmise eeldused; <https://www.riigiteataja.ee/akt/LKS>

³⁹ <https://www.riigiteataja.ee/akt/105072023046>

⁴⁰ <https://www.riigiteataja.ee/akt/128062013017>

- algupärased seosed ansambliga;
- algupärased seosed maastikuga;
- tajutavus ansambli osana.

Pööratavust tuleb analüüsida eelkõige just pargi elusosa seisukohalt; pargi elusosa ajas muutumine on pargi kui mälestise eripära. Pargi kui terviku või selle osade seisundi pööratavus kaitse-eelduste hindamise protsessis peab siiski tuginema klassikalisel restaureerimistaval: taastamist saab eelkõige kaaluda juhul, kui on olemas dokumenteeritud info pargiruumi hoidmiseks, markeerimiseks või taastamiseks vajalike tegevuste plaanisel. Kui vastavus kriteeriumile määratakse tingimuslikult eeldusega, et kriteeriumile vastavus tagatakse teatud tegevusi rakendades, tuleb silmas pidada ka mingit ajalist perspektiivi. Pööratavust tuleb vaadelda seepärast eelkõige pargi hooldustööde kontekstis ning arvestada ka taastamisvõimaluste võimalikke majanduslikke aspekte (ka haldaja võimalusi ja huvi).

Pööratavust saab kriteeriumi vastavaks lugemisel kaitse-eeldusele juhul, kui probleemsituatsiooni lahenduse saab tagada primaarsete pargihooldustöödega. Nendeks töödeks on: niitmine, võsa raie, pargikujunduslik hooldusraie ja koristustööd. Kui park on kasutusest väljas ja tulenevalt asukohast vm põhjustel ei ole ette näha, et pargihooldus tagatakse, ei ole pööratavuse kasutamine põhjendatud.

4.1.5 Hinnangutulemuste interpreteerimine

Iga kriteeriumi vastus võib anda vastavalt kriteeriumile kas 0...1 või 0...2 punkti. Ankeediga kogutav teoreetiline miinimumpunktide arv on 0, maksimumpunktide arv on 41. Kriteeriumite maksimaalne punktiarv võib olla:

- üldkriteeriumid – 5;
- ehitismälestiste kriteeriumid - 14;
- pargispetsiifilised kriteeriumid - 20;
- täiendavad kriteeriumid - 2.

Muinsuskaitsealused pargid või alleed, mille kriteeriumite hinnangu punktiarv jääb vahemikku 26-41 punkti vastavad täielikult riikliku kaitse eeldustele.

Pargid või alleed, mille punktiarv jääb vahemikku 18-26 vastavad riikliku kaitse eeldustele osaliselt. Sellise punktiskoori saavutanud parkide või alleede puhul tuleb otsustamisel eraldi vaadata kriteeriume, mis punkte annavad. Osaliselt vastavate parkide või alleed puhul vastab objekt riikliku kaitse kriteeriumitele juhul kui üldkriteeriumite punktiskoor on vähemalt 3, ehitismälestiste punktiskoor on 4-7 ja pargikriteeriumite punktiskoor on vähemalt 8, kui on täitmata veekogude ja/või reljeefi kriteerium, 9, kui on täidetud kas reljeefi või veekogu kriteerium ja 10, kui on täidetud veekogu ja reljeefi kriteerium. Täiendavad kriteeriumid võivad olla täitmata.

Seejuures ehitismälestiste puhul omavad kaalu eelkõige:

- vanus;
- autentsus;
- arhitektuuriväärtus;
- haruldus või/ja tüüpilisus⁴¹;
- funktsiooni järjepidevus;
- terviklikkus;

⁴¹ Maastikuarhitektuuri objekt võib olla teatud kontekstis samaaegselt nii tüüpiline kui haruldane; nt tüüpiline 18. sajandi I poole struktuur, kuid tänu säilinud samaste objektide vähesel hulgal tõttu haruldane.

- ümbritseva keskkonna säilivus.

Kui park kogub alla 18 punkti ning pargikriteeriumid moodustavad sellest alla eelpool kirjeldatud määra, ei vasta park suure tõenäosusega riikliku kaitse eelduste kriteeriumitele.

Punktiskoor on indikaatoriks pargi vastavus kohta riikliku kaitse eeldustele. Siiski ei ole ainult punktiarv piisav lõppjäreluste ja ettepanekute tegemiseks, vaid seletuskirja kokkuvõttes osas on vajalik formuleerida põhjendatud ettepanek mälestise riikliku kaitse jätkamise või selle lõpetamise kohta.

4.1.6 Kaitsestaatuse muutmisest

4.1.6.1 Alleed

Kui allee ei vasta riikliku kaitse eeldustele ja seda ei ole võimalik taastada (situatsiooni pöörata), siis paratamatult ei ole võimalik jätkata selle riikliku kaitsega. Kui säilinud on allee, kuid park ei vasta kaitse-eeldustele, võib kaaluda allee kaitsmist eraldi objektina.

4.1.6.2 Väärtuslike üksikobjektide kaitsmine

Pargi puhul või kogemuslikult võib öelda, et igast ajaloolisest pargist on midagi autentset ja vana säilinud isegi juhul, kui enamus hoonestusest ja pargist on kadunud. Seepärast, väärtuslike üksikelementide olemasolul tuleb erandjuhul kaaluda silmapaistvate autentsete pargielementide (üksikpuud, piirdepostid, teepostid, piirdeaiaid jne) kaitsmist eraldi muinsuskaitseobjektina. Selliste objektide olemasolul tuleb teha vastav põhjendatud ettepanek objektide eraldi kaitse alla võtmiseks seletuskirja kokkuvõttes osas.

4.1.6.3 Varemed pargi osana

Kaitsealustel maastikuarhitektuursetel ansamblistel objektidel, kus ajaloolised hooned või rajatised on hävinenud, kuid on ruumiliselt *in situ* visuaalselt markeeritud varemete või selgelt piiritletud hoonete/rajatiste asemetena (mis ei ole eraldi objektidena riikliku kaitse all), tuleb varemeid või ehitusasemeid lugeda ajaloolise pargiruumi tähenduslikkust toetavaks nähtuseks. Seetõttu on mõistlik käsitleda ajalooliste hoonete ja rajatiste varemeid ja parki koos ühe mälestisena. Sellise situatsiooni olemasolul tuleb teha vastav põhjendatud ettepanek seletuskirja kokkuvõttes osas.

4.1.6.4 Kaitse lahustükkidena, pargi osade kaitse

Tulenevalt 20-21. sajandi maakasutuspraktikast on sageli ajaloolised pargid killustunud tulenevalt erinevast maaomandist, riigiülesest tehnilisest taristust (maanteed, kõrgepingeliinid jms) vm põhjustel. Üldjuhul tuleb eelistada riiklikku kaitset killustamata ajaloolistel maastikuarhitektuursetel objektidel. Erandjuhul on riiklik kaitse mõeldav pargi puhul lahustükkidena vaid siis, kui eraldi paiknevad objekti osad moodustavad ruumiloogiliselt tervikliku üksuse ansambli või pargi osana või on vajalikud pargi või alleefragmendiga seotud mälestist ümbritseva keskkonna säilitamiseks. Näiteks võib lahustükkidena kaitse alla võtta pargi ja mõne sellega seotud allee, kui mingil põhjusel on allee ja pargi vahele tekkinud ruumiline katkestus. Samuti tuleb erandjuhul kõne alla mõne pargi tervikliku ruumiosa (tarbeaed, esiväljak, tagaväljak jne) kaitsmine juhul, kui on tegemist silmapaistva ja riikliku kaitse eeldustele vastava pargi osaga, kontekstis, kus ülejäänud pargi osad on hävinenud või ei vasta kaitse eeldustele. Sellise situatsiooni olemasolul tuleb teha vastav põhjendatud ettepanek seletuskirja kokkuvõttes osas.

Eelkirjeldatud juhtusid tuleb siiski riiklike kaitse-eelduste üldkriteeriumite kontekstis (selektiivsus, originaalsubstanti säilivus, terviklikkus) käsitleda tõesti erandkorras, kui tegemist on mingite parameetrite poolest väga eriliste objektide või nähtustega ning analüüsida, kas sarnased omadused ei pruugi olla esindatud mõne teise sarnase, kuid tervikliku objekti puhul esinduslikumalt.

4.1.6.5 Kaitsestaatuse jätkamine, kui kaitse-eeldused on täidetud osaliselt

Kui analüüsi tulemusel selgub, et riikliku kaitse jätkamine ei ole kaitse-eelduste puudumise või mittepiisavuse tõttu otstarbekas, tuleb lühidalt analüüsida enne lõppettepaneku tegemist ka mälestise kaitsestaatuse lõpetamise võimalikku oletatavat mõju mälestise väärtustele ja piirnevatele mälestistele (olemasolul). Kui kaitsestaatuse muutumisega tekib oht tervikliku ansambli killustumisele vm probleemid, võib teha ka ettepaneku riikliku kaitse jätkamiseks.

Kui tegemist on harvaesineva või unikaalse objektiga, tuleb kaaluda riikliku kaitse jätkamist ka juhul, kui objekt ei täida täiesti kaitse-eelduse kriteeriume.

4.1.7 Kameraalsed tööd

Kameraalsete töödega antakse pargi üldandmed ja ajalooline taust alljärgnevalt (sarnast põhimõtet on kasutatud ka looduskaitsealuste parkide kaitseväärtuste hindamisel⁴²):

- üldandmed:
 - mälestise nimetus vastavalt Kultuurimälestiste registrile;
 - mälestise registri number vastavalt Kultuurimälestiste registrile;
 - mälestise aadress;
 - mälestise pindala (vastavalt infole Kultuurimälestiste registris või mõõdetund Maa-ameti kaardirakendusest kaitsealuse pargiala järgi);
 - seotud kultuurimälestised (nimetused/registri numbrid vastavalt Kultuurimälestiste registrile);
 - mälestise omanike arv vastavalt Kultuurimälestiste registrile.
- ajaloolised andmed
 - rajamise aeg (aasta või periood);
 - ümberehituste ajad (aasta või periood);
 - algne stiil, ümberehituste järgne stiilimuutus.

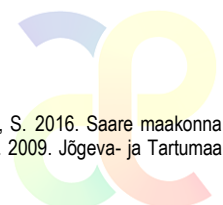
Üldandmed on vajalikud objekti uuringu sidumiseks objektiga. Loetletutest mõjutab mõnevõrra sisulist analüüsi pargi territoriaalne jaotatus eri omanike vahel, mis raskendab pargi taastamist ja kaitsemeetmete rakendamist ning võib olla määravaks juhul, kui mõne kaitseväärtuse hoidmine või taastamine nõuab omanikevahelist koordineeritud koostööd, kuid erimeelsuste tõttu vm omanikest tulenevatel põhjustel ei ole see saavutatav.

Ajalooliste andmete puhul on oluline määratleda loomisaeg, stiil ja võimalusel ka ümberehitustega seotud ruumilised muutused. Selleks tuleb kameraalselt lihtsa kaardianalüüsiga (ajaloolise ja kaasaegse kaardimaterjali kõrvutamine⁴³) selgitada välja ansambli tänane põhimõtteline stilistiline olemus, säilinud order (sh ansamblilised seosed) ja suhted maastikuga (maastikuline kontekst). Eelneva baasil on võimalik määratleda ka kõige üldisemas plaanis pargi kui ajaloolise arhitektuuri arhitektuurne väärtus unikaalsus või tüüpilisus ning objektid/objektide koosluse, millele tuginedes seda väita saab.

Üldandmed ja ajaloolis-ruumilised põhifaktid (daatumid, stiil) esitatakse kirjeldusena seletuskirjas ja märksõnadena ankeedis.

⁴² Vt nt Abner, O., jt (2015). Rapla maakonna parkide ja puistute piiride ekspertiisaruanne. Tallinna Botaanikaaed; Nurme, S. 2016. Saare maakonna kaitsealuste parkide, arboreetumite ja puistute piiride eelnõu ekspertiis Artes Terrae OÜ, töö nr 1607HI2; Nurme, S., Nutt, N. 2009. Jõgeva- ja Tartumaa kaitsealuste parkide ja puude gruppide looduskaitseväärtuste hinnang Artes Terrae OÜ, töö nr 46HI09

⁴³ Vt nt Leupen, B., Grafe, C., Köming, N. Lampe, M., Zeeuw De, P. (1995). Design and Analysis. 010 Publishers, Rotterdam.

Kameraalselt saab üldjuhul avalike andmebaaside ja ajalooliste ja kaasaegsete kaartide kõrvutamisel saada info põhjal fikseerida pargi üldandmed ja hinnata pargi või allee vastavus enamusele riikliku kaitse eelduse kriteeriumitele.

Kameraalselt fikseeritakse kaardianalüüsil alljärgnevate kaitse eelduste eeldatavad omadused ning antakse eelhinnangud vastavalt ptk-s 4.1.2 esitatud skaaladele. Kaardianalüüsi ei ole vaja hinnangu juures otseselt esitada. Hinnangud täpsustatakse ning korrigeeritakse välitöödel. Kriteeriumitele vastavuse hinnangute kommentaarid ja selgitused esitatakse seletuskirja kokkuvõttes osas.

Kameraalsetel töödel saab üldjuhul kasutada pargi ajaloolise olukorra ja muutuste hindamiseks lisaks iga konkreetse objektiga seotud kirjandusallikatele järgmiste avalike andmebaaside materjale:

- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteem; <https://www.ra.ee/kaardid/>;
- Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus <https://xgis.maaamet.ee/xgis2/page/app/ajalooline>;
- Eesti muuseumide Veebivärv <https://www.muis.ee/search>;
- Muinsuskaitseameti arhiiv <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archive>.
- Keskkonnaportaali; <https://keskkonnaportaali.ee/>

4.1.8 Välitööd

Välitöödel tuleb kontrollida pargis või alleel eelkõige kameraalselt määratud riikliku kaitse eelduste vastavust.

Välitöödel tuleb pöörata tähelepanu pargi või allee kui terviku ja nende elementide seisundile ning selle probleemistikule. Probleemide olemasolul hinnata ka mälestise väärtuste kahanemist põhjustavate/põhjustanud nähtuste või protsesside pööratavust ja mälestise taastamise võimalusi, eelkõige järgnevaid riikliku kaitse eelduste kriteeriume silmas pidades:

- üldine säilivus (kas on võimalik autentsust kaotamata taastada hävinenud või hävinemas olevaid pargi osasid);
- funktsiooni järjepidevus (kas on võimalik pargi kasutust jätkata pargina);
- ümbritseva ajaloolise ruumilise keskkonna säilivus (kas on võimalik hoida/taastada pargi ajalooline ruumiline kontekst, mis on oluline pargi tähtsaimate vaadete/pargielementide hoidmiseks);
- terviklikkus – park kui teatud ajastule omane üheselt mõistetav maastikuarhitektuurne tervikruum ja selle elemendid (kas on võimalik taastada autentsust kaotamata hävinenud või hävinemas olevad pargielemendid);
- pargispetsiifiliste komponentide ja nähtuste (vt ptk 4.1.2) hinnang.

Välitöödel kontrollitakse ja täpsustatakse kameraalse töö andmeid ning järeltööd ja pildistatakse objekt.

Välitöödel kontrollitakse ka kaitseala piiri otstarbekust ning vajadusel tehakse ettepanekud piiri muutmiseks. Piirimuudatuse ettepanek esitatakse seletuskirjas skeemina ja vajadusel tekstilise piirikirjeldusena.

Välitöödel fikseeritakse olemasolul tähelepanuväärsed pargielemendid (nt üksikpuud, värvapostid, teepostid, silla müüritised jms) ja tehakse vajadusel ettepanek nende kaitse alla võtmiseks juhul, kui park tervikuna ei vasta muinsuskaitse eeldustele.

Välitöö on soovitatav teha lumeta perioodil, et saaks vajadusel hinnata ka maapinnal asuvaid objekte (kännud, vundamendid, teepostid, sildade otsamüüritised, podestid, kraavikindlustused jms).

4.2 Ankeet

Arvestades sarnast praktikat looduskaitsealuste parkide inventeerimisel võib öelda, et sobivaim vorm andmekogumiseks, süstematiseerimiseks ja analüüsiks on ankeet⁴⁴. Ankeedi tulemusi on võimalik andmebaasina kokkuvõtlikult esitada, mis omakorda võimaldab analüüsitava parkide andmeid omavahel võrrelda ning vajadusel ka teatud juhtudel vajalikke kriteeriume muuta või kontrollida.

Et vähendada tõlgendamise ruumi on ankeedi sisulises osas lähtutud määrusest „Mälestise liikide ja muinsuskaitseala riikliku kaitse üldised kriteeriumid ning muinsuskaitsealal asuvate ehitiste väärtusklassid“⁴⁵ loetletud kaitse-eelduste kriteeriumitest jättes välja pargile mitte kohanduv (vt täpsemalt ptk 4.1.2) ning lisatud eelviidatud peatükis välja toodud täiendavad kriteeriumid.

Ankeet on esitatud käesoleva töö lisa 2.

4.3 Hindamisaruande struktuur

Ekspert hinnang koosneb lühikesest seletuskirjast ja ankeedist. Seletuskiri koostatakse vabas formaadis. Seletuskirja osad on:

1. sissejuhatus, milles antakse:
 - a. pargi üldandmed;
 - b. pargi skeem katastripiiride ja kaitseala piiriga (väljavõtte Maa-ametist);
2. pargi lühikirjeldus:
 - a. rajamisaeg, rajamisaegne stiil;
 - b. ümberehituste ajad, ümberehitusjärgne stiil;
 - c. pargi arhitektuurne/maastikuarhitektuurne lühikirjeldus (ansamblilisus, ansambli visuaalsed tuumobjektid, teljed, ruumid, ruumilised üleminekud, vaated, seosed maastikuga jms asjakohane);
 - d. väljavõtted ajaloolistest plaanidest (olemasolul), võimalusel pargiruumi kirjeldav skeem;
3. pargi hetkeolukorra lühikirjeldus vastavalt kaitse-eeldustele; eelkõige vajadusel ankeedis antud hinnangute kommentaarid;
4. põhjendatud ettepanek, kas park vastab riikliku kaitse-eeldustele või mitte. Vajadusel tehakse ettepanekud pargi kaitsealuse osa piiride muutmiseks, eraldi tähekepanuväärsete üksikobjektide kaitse alla võtmiseks teise mälestise osana või eraldi pargi osade kaitse alla võtmiseks (vt täpsemalt ptk 4.1.6).

Seletuskirja lisa on ankeet (vt ptk. 4.2/lisa 2).

⁴⁴ Abner, O., jt (2015). Rapla maakonna parkide ja puistute piiride ekspertiisaruanne. Tallinna Botaanikaäed; Nurme, S. Saare maakonna kaitsealuste parkide, arboretumi ja puistute piiride eelnõu ekspertiis. AB Artes Terrae OÜ/Keskonnaamet; töö nr 1607HI2, Tartu

⁴⁵ <https://www.riigiteataja.ee/akt/110112020007>

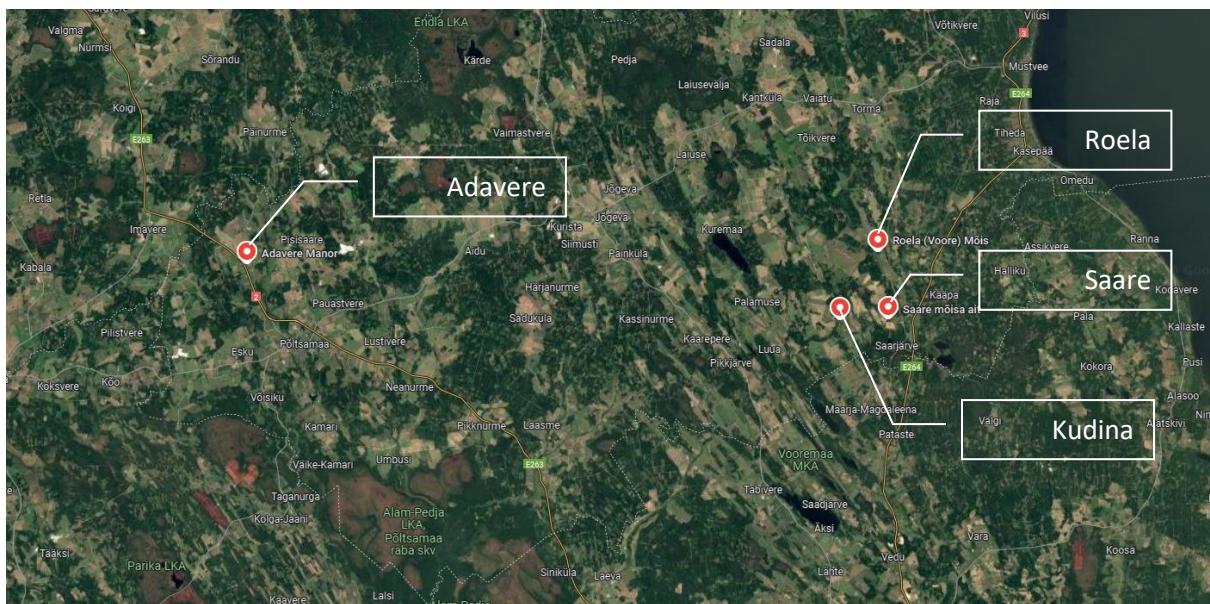
5 Ekspert hinnangud Jõgevamaa parkide kohta

5.1 Testpargid

Käesoleva metoodika testobjektideks on muinsuskaitseameti lähteülesande kohaselt kolm muinsuskaitsealust mõisaparki Jõgevamaal, mille riikliku kaitse eelduste kriteeriumid võivad olla mitte täidetud (Skeem 3):

- Adavere mõisa park (reg nr 24017);
- Roela mõisa park ja allee (reg nr 24057);
- Kudina mõisa park (reg nr 23962).

Kontrollpargina on hinnatud mälestist Saare mõisa park ja alleed (reg nr 24049) Jõgevamaal, mille puhul eeldatavasti muinsuskaitse-eelduste kriteeriumid on täidetud.

Skeem 3. Testparkide asukohad (Google Maps).

5.2 Roela mõisa park ja allee

5.2.1 Üldandmed

Asukoht:	Jõgeva maakond, Mustvee vald, Voore küla.
Pargi suurus:	2.1 ha.
Kultuurimälestiste reg nr:	24057 ⁴⁶ .
Seotud omanike arv:	7.

Park on looduskaitse all (KLO1200481)⁴⁷.

⁴⁶ <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=24057>

⁴⁷ <https://register.keskkonnaportaal.ee/register/protected-nature-object/7353276>

Skeem 4. Roela pargi asendiskeem (Maa-ameti ortofoto).

5.2.2 Lühikirjeldus

Roela mõisa (*Rojel, Rojell*, saksa k; 20. sajandil ka Voore mõis) on teadaolevalt esmamainitud juba 1472. aastast⁴⁸ (Alo Särje järgi 1522. a⁴⁹). Mõisaansambel paikneb Kullavere jõe kaldanõlval ning on oskuslikult paigutatud maastikku nii, et park ja peahoone oleksid kolmelt mõisasüdamesse suunduvalt peateelt kaugelt nähtavad. Arvatavasti asus Põhjasõja eelselt mõisasüdames hoonekompleks, mille kohta ei ole midagi teada. 1721. a olevat sõjas pihta saanud hoonete asemele uued ehitatud. Oletatavasti võis mõisasüdames olla väike regulaarne aed peahoonest lõunas. Sellele võivad viidata peahoone vare kõrval asuvad tasapinnad. Regulaarne pargiosa võis pärineda 18. sajandi lõpust⁵⁰. Esimest kihistust võib markeerida fragmentaarne tammeallee tänase maantee ääres. Vana pargiosa ulatust või täpset asukohta ei ole praegu võimalik hinnata.

1860-ndatel ehitati uus härrastemaja ja sellega koos arvatavasti kujundati park ümber inglise stiilis ja arvatavasti seda ka pisut laiendati. Võimalik, et peahoone lähiümbrus kujundati ümber ka 19. sajandi lõpul-20. sajandi algul nagu nähtub vene üheverstaselt kaardilt, ent kuna üheverstase mõõtkava ja detailsus ei ole väga suur, siis jääb see oletuseks.

Regulaarset pargikihistust ei ole praktiliselt säilinud, vabakujulises pargiosas on säilinud üksikuid vanu ja suuri puid ning puuderühmi, mis võivad pärineda 1860-ndate istutustest.

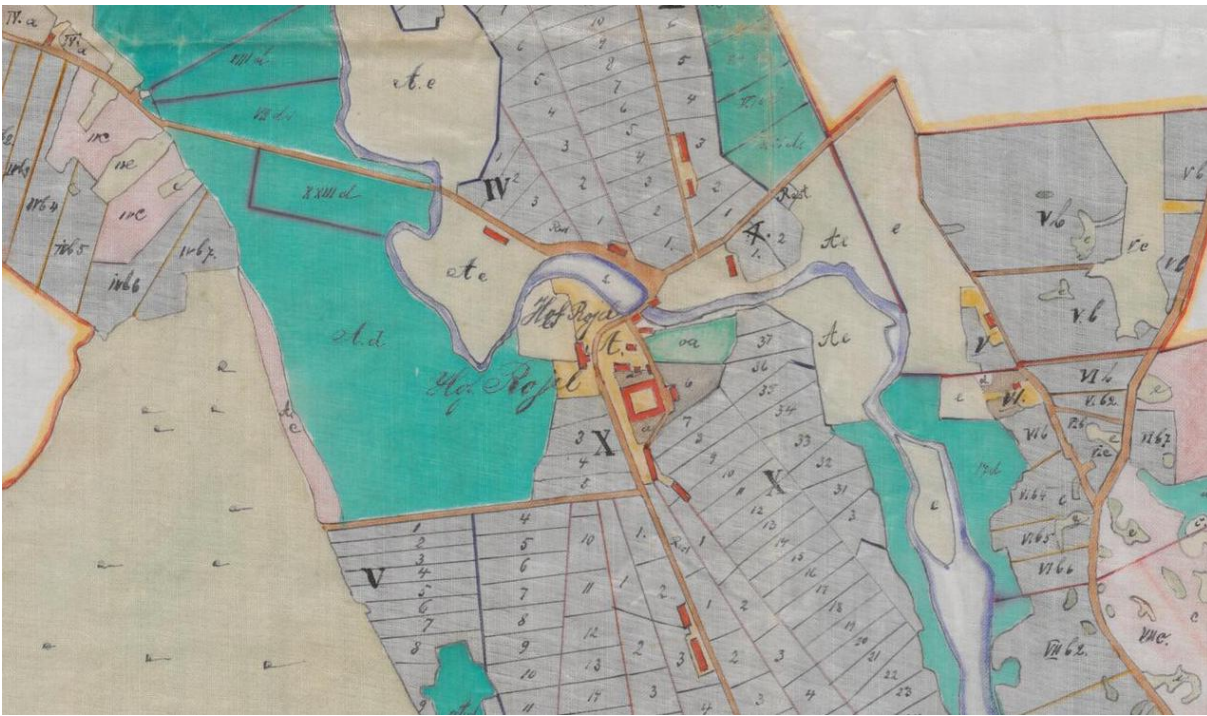
Mõisa peahoone põles maha 31. juulil 1941 a, enamus varemeist lammutati 1970. aastatel. Praegu on säilinud vaid hoone tornivare ja vundamendifragmendid. Park säilis, kuid selle piiridele ehitati peale teist maailmasõda eramuid ning pargi keskossa laululava.

⁴⁸ Sakk, I. 2002. Eesti mõisad. Sakk&Sakk, Tallinn; lk 205

⁴⁹ Särge, A. 2012. Jõgevamaa mõisad ja mõisnikud. Argo, Tallinn; lk 88-90

⁵⁰ Sinijärv, U. jt. 2007. Eesti pargid 1. Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet; lk 326-327

Skeem 5. Jakobsenn, L. 1854. General-Charte des im Livländischen Gouvernment Dörptschen Kreise und Bartholomäischen Kirchspiele belegen privat Gutes Rojel, EAA.2469.1.646 leht 1.

Skeem 6. Roela mõisasüda vene üheverstasel kaardil u 1900-ndal aastal.

Foto 1. Roela mõisa peahoone vare.

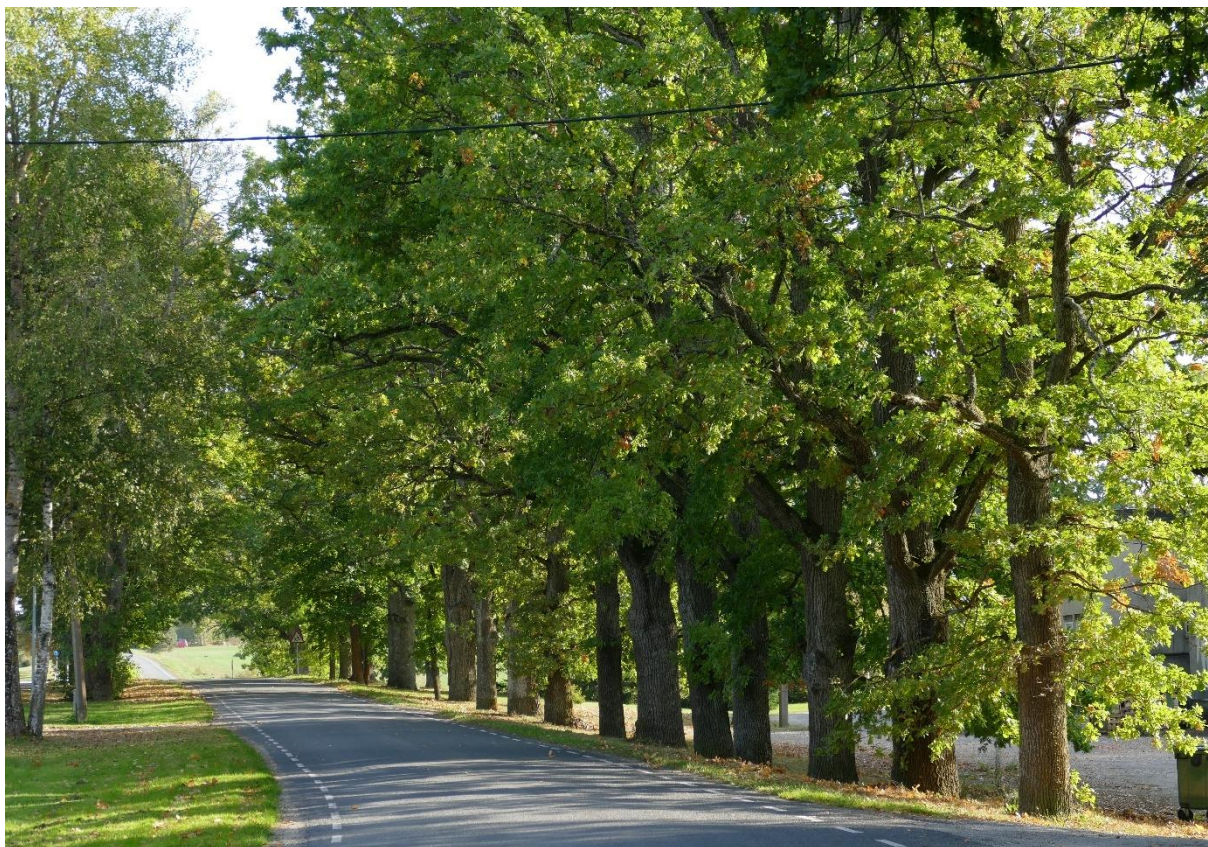

Foto 2. Roela mõisa maantee-äärne tammeallee.

Foto 3. Reola mõisa pargi vabakujuline pargiosa. Esiplaanil paremal suur tamm, mis võib kuuluda 1860-ndate istutustesse.

5.2.3 Hetkeolukord

Park on suhteliselt terviklikult säilinud, kuigi on kaotanud oma detailsema ruumilise ülesehituse. Pargialad tervikuna on säilinud ajaloolises mahus. Autentset inglise stiilis ümber kujundatud pargiruumi markerib hulk vanu puid ja puuderühmi. Samuti on park ja allee säilitanud oma rolli dominantse maamärgina ümberkaudses maastikus. Pargi ja maastiku vaatelised suhted on osaliselt hävinenud ehitustegevuse tõttu mõisakompleksi idaosas ja eramutele pargi läänepiiril, kuid suures plaanis on maastiku põllumajanduslik kasutus ja kõlvikutestruktuur, mis tagavad kaugvaated ning vaated Kullavere jõe, säilinud.

Lauluväljaku ees asuv avatud muruala funktsioon täna on algupärasega võrreldes muutunud kuid ruumiliselt on säilitatud/tekitatud niiviisi inglise stiilis pargile vajalik kontrastne pargiaas.

Parki on järjepidevalt kasutatud pargina. Jõekäärul paiknev pargiosa on hästi hooldatud, peahoone vare ümbrus võsastub. Peaallee on tee-ehituse tulemusel idaküljel praktiliselt hävinud, lääneküljel heas seisus. Peaalleelt läände suunduv tammerida on väga heas seisus ning säilinud praktiliselt tervikuna.

Foto 4. Võsastuv peahoone vare ümbrus.

Foto 5. Säilinud on inglise stiilile omased pikad maastikuvaated pargile ja pargi põhjaosas ka pargi keskelt maastikku.

Foto 6. Maastikku suunduv tammerida mõisasüdame lõunapiiril.

5.2.4 Vastavus riikliku kaitse eeldustele

Ankeedi kohane punktide arv on Roela pargile 26, millest moodustavad:

- üldkriteeriumid 4 punkti;
- ehitismälestiste kriteeriumid 7;
- pargispetsiifilised kriteeriumid 13 punkti;
- täiendavad kriteeriumid 2 punkti.

Sellest lähtuvalt võib öelda, et kuigi Roela park vastab käesoleva metoodika lõikes riikliku kaitse eelduste kriteeriumitele osaliselt, kuid sellegipoolest võib jätkata riiklikku kaitset eeldusel, et peahoone vareme ümbrus puhastatakse võsast välja.

Pargi suurimateks kaitse-eeldusteks seejuures on:

- suhteliselt omanäoline ja unikaalne mõisasüdame planeering;
- pargi suhteliselt terviklik säilivus;
- stiiliomane maastikupilt;
- kaugvaated parki ja pargist;
- pargielementidest tammealleed ja vanad puuistutused;
- Eesti inglise mõisapargile omane miljöo.

Ettepanek on jätkata riikliku kaitsega.

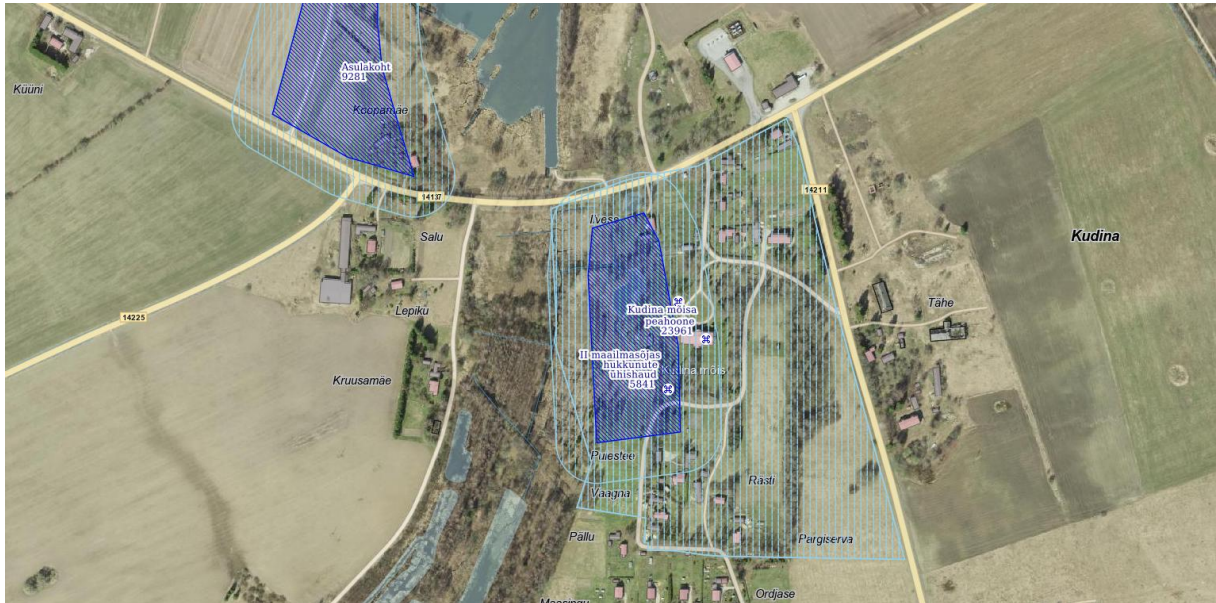

5.3 Kudina mõisa mõisapark

5.3.1 Üldandmed

Asukoht: Jõgeva maakond, Jõgeva vald, Kudina küla.
Pargi suurus: 3.5 ha.
Kultuurimälestiste reg nr: 23962⁵¹.
Seotud omanike arv: 3.

Park ei ole looduskaitse all.

Skeem 7. Kudina pargi asendiskeem (Maa-ameti ortofoto).

5.3.2 Lühikirjeldus

Kudina mõisast (*Kudding*, saksa k) on esmateated aastast 1447⁵². Rootsi kaardilt nähtub, et Kudinas oli juba 1684. a kahekordne peahoone (Skeem 9) ja selle ümber kandiline piiritletud ala. Kas ja milline seal võis olla park, ei tea, kuid kaartidele tuginedes ja maastikus aimatavatele vanadele puudegruppidele ja mõisa ümbruse maastikumustrile viidates võib arvata, et juba 17. sajandil oli mõisasüdame ümber mingi park, mis arvatavasti peale Põhjasõda rajati taas või laiendati ja mis ilmselt 1895. a ühes uue peahoonega sai uuenduskuuri. Pargi tagaväljaku lahendus on olnud arvatavasti 18. sajandi kihistusest regulaarne, mis 19. sajandi lõpul ümber kujundati. Ümberkujundusega säilis suuresti pargi regulaarne ülesehitus: auringiga avar esiväljak ja peahoone keskteljega seotud tagaväljak ning park – viimast kinnitab ka vene üheverstane plaan (vt Skeem 8). Märkimisväärse osa pargist võis moodustada viljapuuad⁵³. Säilinud vanade puude fragmendid lubavad arvata, et tegu oli saare ja pärnaridadega piiritletud pargiga, mille tagaväljakust lõuna poole jääv pargiosa oli jaotatud pärnaalleedega regulaarseteks osadeks nagu see oli 18. sajandi mõisaparkidele Eestis tüüpiline⁵⁴. Tagaväljaku edelanurgas asuvad vanad pärnad võivad pärineda 18. sajandist.

Peale maareformi 1919. a jaotati pargi lõunaosa ja ka esiväljaku alleeruum kinnistuteks, mistõttu pargialast on oletatavasti säilinud u 1/2...2/3 algsest pargi ulatusest.

⁵¹ //register.muinasee/public.php?menuID=monument&action=view&id=23962

⁵² Särg, A. 2012. Jõgevamaa mõisad ja mõisnikud. Argo, Tallinn; lk 35-37

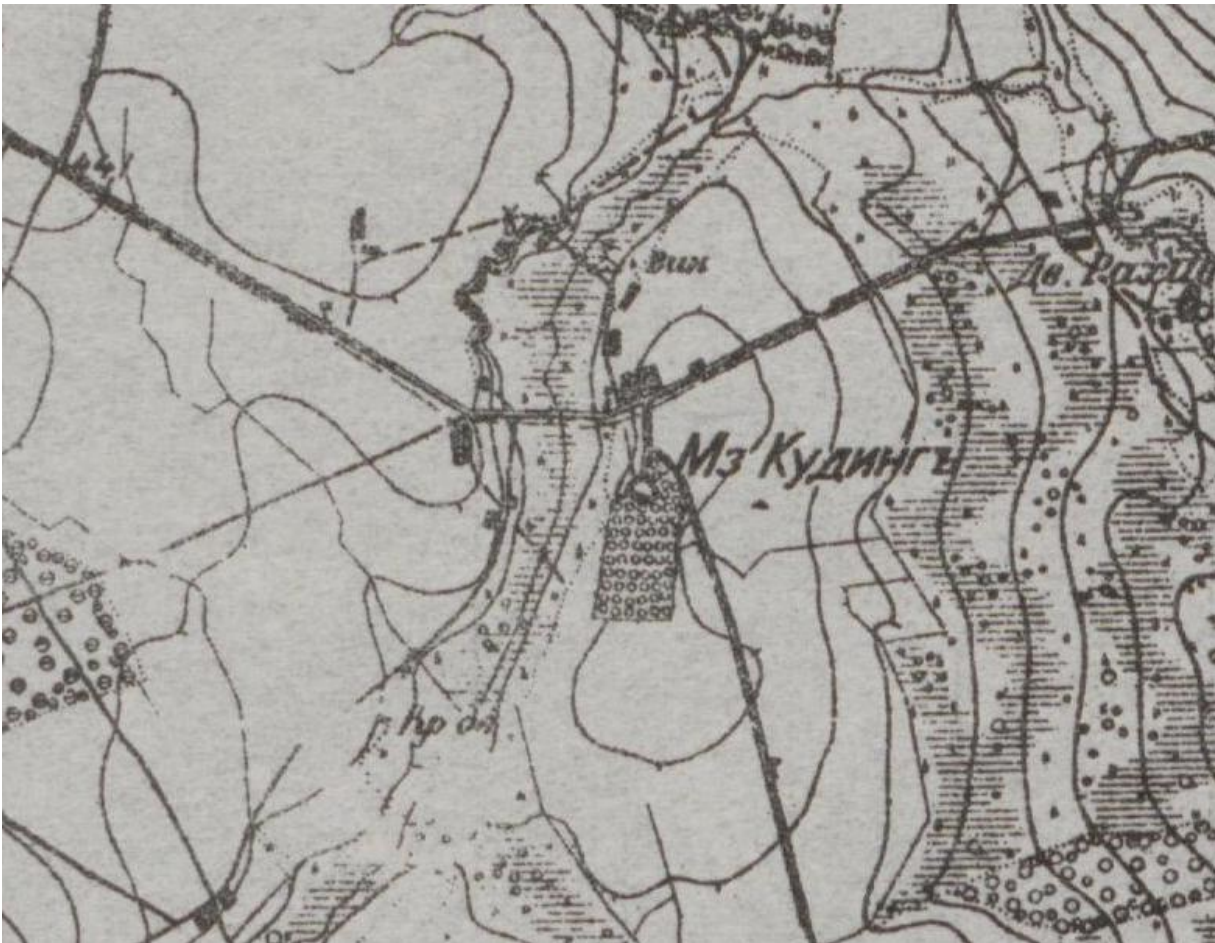
⁵³ Ranniku, V. 1978. Eesti NSV mõisate esialgne ülevaatus. Jõgeva rajoon. Tallinn. A-231, ERA.T-76.1.10436

⁵⁴ Vt ka Sinijärv, U. jt. 2007. Eesti pargid 1. Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet; lk 302

1959. a on parki paigutatud Endel skulptuurigrupp "Leinav rahvas"⁵⁵, mis ei ole kooskõlas tagaväljaku kompositsiooniga⁵⁶. 2001. a on olnud park eravalduses. Uued pargiomanikud on esiväljaku ja pargiosa suuresti kaasaegses võtmes ümber kujundanud.

Pargialale jääb II aastatuhandest pärit asulakoht.

Skeem 8. Kudina mõisasüda Vene üheverstasel kaardil.

⁵⁵ <https://www.monument.ee/jogeva/palamuse-vald/kudina-vennashaud>

⁵⁶ Nurme, S., Nutt, N. 2009. Jõgevamaa kaitsealuste parkide ja puude gruppide looduskaitseväärtuste hindamine. Artes Terrae OÜ; töö nr 46HI09, Tartu

Skeem 9. Kudina mõisasüda 1684. a plaanil; EAA.308.2.80 leht 1p.

Foto 7. Vaade sissesõiduteelt esiväljakule. Vaadet varjavad okaspuudest uusistutused. Alleepuudest on säilinud vaid üksikud puud peahoone poolses osas. Peahoone ette on istutatud hulgaliselt uusi puid, mis kasvades hakkavad varjama hoone fassaadi.

Foto 8. Pargi tagaväljaku autentset pargiruumi markeeriv vaid keskne alleefragment. Pargi tagaosas domineerib sõjamonument ja uusistutused.

Foto 9. Vana pärnaallee fragment pargi edelanurgas.

5.3.3 Hetkeolukord

Park on esiväljaku auringil ja tagaväljakul väga intensiivselt hooldatud, samas esiväljaku nurkades ja servadel täiesti hooldamata. 2000-te keskel tehtud raiete tagajärjel on allesjäänud hooldamata puistuosad uuesti võsastunud ja kohati muutunud groteskseks.

Pargi esi- ja tagaväljakule on alates 2001. a istutatud hulgaliselt uusi puid suvalise istutuskeemi järgi. Pargi piiridele esiväljakul on istutatud harilikku mändi ja harilikku kuuske suhteliselt tihedate massiividena, mis olemuslikult ei haaku kuidagi vana pargiga, tagaväljakule lehiseid ja eksootilisi ilutaimi, mille asukohavalikud on juhuslikud.

Esiväljakule maanteelt suunduv allee, mis veel 2000-ndate alguses oli suhteliselt terviklik ja maaliline on tänaseks praktiliselt hävinud - alleepuud on viimase 20 aasta jooksul praktiliselt loomuliku väljalangemisega ja tormimurruna kadunud. Peahoone esifassaadi ette on istutatud suhteliselt tihedalt noori ilupuid, mis kasvades hakkavad fassaadi vaadet varjutama. Selle kõige tulemusel on kadunud enamus vanadest istutustest, mistõttu endist mõisaparki meenutab vaid esiväljaku ring ja vaade teelt peahoone keskosale.

Kuna 1919. a järgselt osaliselt tükeldatud park on kaotanud suure osa oma territooriumist ning säilinud osa on tugevasti ümber kujundatud, on kadumas ka ajalooline pargistruktuur.

5.3.4 Vastavus riikliku kaitse eeldustele

Ankeedi kohane punktide arv oli Kudina pargis 9, millest moodustavad:

- üldkriteeriumid 1 punkti;
- ehitismälestiste kriteeriumid 3;
- pargispetsiifilised kriteeriumid 4 punkti;
- täiendavad kriteeriumid 1 punkti.

Ajaloolise pargi mulje ja miljö, sh autentne istutuskeem on suuresti kadunud, pargistruktuur on pöördumatult hävinenud. Pargi ja ansambli seosed maastikuga on hävinenud. Pargifunktsiooni järjepidevus on küll teatud määral säilinud, kuid omanike poolne lähenemine pargiruumi kujundamisele on mälestist sobimatus vormis pöördumatult muutunud. Pargis on küll säilinud üksikuid tähelepanuväärseid puid ja puuridade fragmente, ent suured ja pöördumatud muutused pargiruumis ning selle lähiümbruses toimunud maastikumuutused ei võimalda parki tajuda tervikliku ja ajaloolise mõisapargina.

Ettepanek on mitte jätkata riikliku kaitsega.

Kudina pargi riikliku kaitse mittejätkamine ei sea ohtu pargiga seotud teisi mälestisi.

5.4 Adavere mõiisa park

5.4.1 Üldandmed

Asukoht:	Jõgeva maakond, Põltsamaa vald, Adavere alevik.
Pargi suurus:	6.3 ha.
Kultuurimälestiste reg nr:	24017 ⁵⁷ .
Seotud omanike arv:	15.

Park on looduskaitse all (KLO1200466)⁵⁸.

Skeem 10. Adavere pargi asendiskeem (Maa-ameti ortofoto).

5.4.2 Lühikirjeldus

Adavere mõisast on esmateateid 15. sajandi lõpust⁵⁹. Adavere mõisakeskus on nähtav juba 17. sajandi lõpul, rootsiaegsetel kaartidel, mille põhjal võib arvata tagasihoidliku ühekordse mõisahoone olemasolu (Skeem 11). Pargi kohta kaardil infot ei ole, kuid võrreldes 19. sajandi lõpu kaardiga (Skeem 12) nähtub, et näiteks peamiste teede struktuur on jäänud rootsi ajaga võrreldes suuresti samaks. Ka tänapäevases maastikumustris on 17. saj lõpu-20. sajandi alguse situatsioon plaaniliselt markeeritud, kuid asula peale kasvamine läänest ning 20. sajandi ümberehitused mõisasüdames ja selle kontaktvööndis on maastikupilti tugevasti muutnud.

1750-ndatel rajati barokne mõisasüda puidust peahoonega⁶⁰. 1745. a ehitati Peterburist tellitud iluaedniku kavandite järgi ka regulaarne pargiosa⁶¹, mille üldist lahendust näitab ilmselt ka 19. sajandi II poole kaart (Skeem 12). Tagaväljakust lõunas asus viljapuuaid. Seoses uue peahoone ja mõisakeskuse hoonestuse uuendamisega 1880-ndatel laiendati parki ja rajati selle loode- ja läänepoolsesse ossa uus, vabakujuline pargiala (täna valdavalt maanteest lääne pool)⁶². Ala on küll

⁵⁷ <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=24017>

⁵⁸ <https://register.keskkonnaportaali.ee/register/protected-nature-object/7353163>

⁵⁹ Särg, A. 2012. Jõgevamaa mõisad ja mõisnikud. Argo, Tallinn: lk 6-10

⁶⁰ Sinijärv, U. jt. 2007. Eesti parqid 1. Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet: lk 296

⁶¹ Sinijärvi, U. jt. 2007. Eesti pargid 1. Keskkonnaministeerium. Muinsuskaitseamet. lk 296

⁶² http://www.moisakoolid.ee/et/manor_schools/adavere-p%C3%B5hikool

nimetatud pigem parkmetsaks⁶³, kuid selle kompaktsust ja liike arvestades (pärna, lehised, saared jt) võib siiski eeldada, et tegemist oli pigem historitsistlikus võtmes rajatud vabakujulise pargiosaga. Viimast näib kinnitavat ka vabakujulise pargiosa edelaosas asuv kõrgendik, millel võis kunagi asuda paviljon vms ja kust (selle asukoha tõttu pargi piiril) omal ajal võis avaneda vaade õhtupäikesele üle avatud väljade taamal asuval metsapiirile.

Peale 1919. a on mõisakeskuse territooriumil tegutsenud metskond ja 1928. a alates on mõisa hoonetes kool. 1976. a ehitati peahoonele juurdeehitus. 1970-ndatel rajati pargialale (osaliselt vana viljapuuaiast asemele) staadion. Peale Eesti taasiseseisvumist on esiväljakule ehitatud 2000-ndate alguses mänguväljak. 2016. a ehitati ümber parki läbiv riigimaantee, rajati jalakäijate tunnel ning paigaldati pörkepiided⁶⁴.

Skeem 11. Väljavõte 1688. a Adavere mõisamaade kaardist (EAA.308.2.206 leht 1).

Skeem 12. Adavere mõisasüda 1889. a kaardil; EAA.2469.1.703 leht 1.

⁶³ Sinijärv, U. jt. 2007. Eesti pargid 1. Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet; lk 296

⁶⁴ <https://www.vooremaa.ee/pikalt-plaanitud-adavere-jalakajajate-tunnel-on-paigas/>

5.4.3 Hetkeolukord

Adavere park on säilinud fragmentaarselt. Tallinn-Tartu maantee juurdeehitus jagab pargi sisuliselt pooleks eraldades 19. sajandi lõpul rajatud pargiosad varasemast pargialast. Vanema, barokse pargiosa on hävitanud tagaväljakul ja sellest lõunasse jäänud regulaarpargi ning viljapuuaias osas enamuses staadion. Säilinud pargiosa maantee ja staadioni vahel markeerib parki kui puude massi, kuid selles ei domineerivad isetekkelisest lehtpuude uuendusest kasvanud puud, mille vahel on väga raske eristada pargi ajaloolist struktuuri markeerivaid istutusi (vanu puid on säilinud vähe).

Pargi esiväljakule on rajatud lastemänguväljak. Viimane risustab küll ajaloolise pargiruumi, kuid siiski on võimalik aimata esiväljaku piire ja olemust.

Valdavalt tulenevalt maantee ümber ehitusest on rajatud dominantne kergliiklustee ja selle ühendused parki, mis ajaloolise teedevõrguga eriti ei arvesta.

Eelviidatud rajatistest tulenevalt ei ole kahjuks ajalooline pargiruum tervikuna säilinud ning on tajutav pigem maamärgina kaugvaadetes ja mõnevõrra esiväljaku piires. Maanteest tingitud katkestusele ei ole pargi lääneosa tajutav mõisasüdame ansamblilise osana.

Pargi regulaarset struktuuri markeerivad vanas osas üksikud elupuuridade fragmendid ning võivad markeerida vanemad puud maantee ja staadioni vahel (selgelt arusaadavaid struktuurielemente seal ei ole võimalik eristada). Uuema pargiosa vabakujulised pärna- ja lehiseistutused on aimatavad, ent aja jooksul kasvanud ja kasvama jäänud lehtpuude loodusliku uuenduse vahel raskesti märgatavad, mistõttu pargiosa meenutab pigem võsastuvat metsa.

Pargis on säilinud üksikuid väga tähelepanuväärseid puid. Peahoone edelanurga juures kasvab suur ja tähelepanuväärsete mõõtmetega tamm ning sellest pisut lõunas vana elupuuridade fragment. Peahoonest kagusse jääb üksik suur harilik saar. Endise pargiala lõunaosas, tiikide juures, on vanast pagist säilinud üksikud tammed ja vahter. Samas sellist ajaloolist struktuuri, nagu võib näha 19. saj II poole ajaloolisel kaardil (Skeem 5), puistuna pargis säilinud ei ole ning seda (pargi regulaarset 20 osalist kvartaalset jaotust) ei markeeri täna isegi puude üksikfragmendid.

Foto 10. Tallinn-Tartu maantee jaotab pargiala kaheks erinevaks ja ruumiliselt eraldatud osaks.

Foto 11. Lastemänguväljak Adavere mõisa esiväljakul.

Foto 12. Staadion Adavere mõisa tagaväljaku ja osaliselt ka pargiosa asemel.

Foto 13. Maantee-ehitusest praktiliselt kasutusest välja jäänud pargi lääneosa. Esiplaanil künkas, mis võis olla mõne ajaloolise ehitise aluseks.

Pargi ja ansambli seosed maastikuga on tajutavad. Kuna Tallinn-Tartu maantee teatud määral markerib ajalooliste teede suunda ning põllumajanduslik maakasutus ning kõlvikute jaotus naabruskonnas on suuresti säilinud 20. sajandi algusega võrreldavalt, siis kaugvaated pargile kui maamärgile on säilinud. Ajaloolistest pargirajatistest on silmapaistvam eraldi mälestisena registrisse kantud krohvitud maakivist piirdemüür vanema pargiosa idaservas. Algupärased tiigid pargi lõunaosas ei ole säilinud (vt Skeem 12).

5.4.4 Vastavus riikliku kaitse eeldustele

Ankeedi kohane punktide arv oli Adavere pargis 16, millest moodustavad:

- üldkriteeriumid 2 punkti;
- ehitismälestiste kriteeriumid 5;
- pargispetsiifilised kriteeriumid 7 punkti;
- täiendavad kriteeriumid 2 punkti.

Ajaloolise pargi mulje ja miljöo on pargiseselt kadumas, autentne pargistruktuur on säilinud üksikelementidena väga fragmentaarselt esiväljakul ja pargist maanteega eraldatud pargi lääneosas. Pargi funktsiooni järjepidevus on säilinud (kooli funktsioonidest tulenevalt teisenenud), kuid maanteest põhjustatud katkestusest tingituna on läänepoolne pargiosa muutumas lihtsalt haljaspuhvriks ja pargina täna kasutusest väljas. Ajalooliselt on tegemist tüüpilise, algselt barokse ning 19. sajandil ümber ehitatud segastiilis mõisapargiga, ent tingituna suurtest muutustest pargiruumis, pole seda täna võimalik üheselt näha.

Eelnevast lähtuvalt võib öelda, et eelkirjeldatud maastikumuutused pargis ei võimalda parki tajuda tervikliku ja ajaloolise mõisapargina. Toimunud muutused, arvestades nende mastaapsust ja iseloomu, ei ole pööratavad.

Ettepanekud:

1. mitte jätkata riikliku kaitsega;
2. ettepanek on üksikobjektina peahoone loodenurga lähedal asuva vana hariliku tamme kaitse alla võtmist mälestise osana (Skeem 13; Foto 14).

Foto 14. Tähelepanuväärne tamm peahoone ees.

Skeem 13. Väärtuslik tamm peahoone loodenurga juures.

5.5 Kontrollobjekt: Saare mõisa park ja alleed

5.5.1 Üldandmed

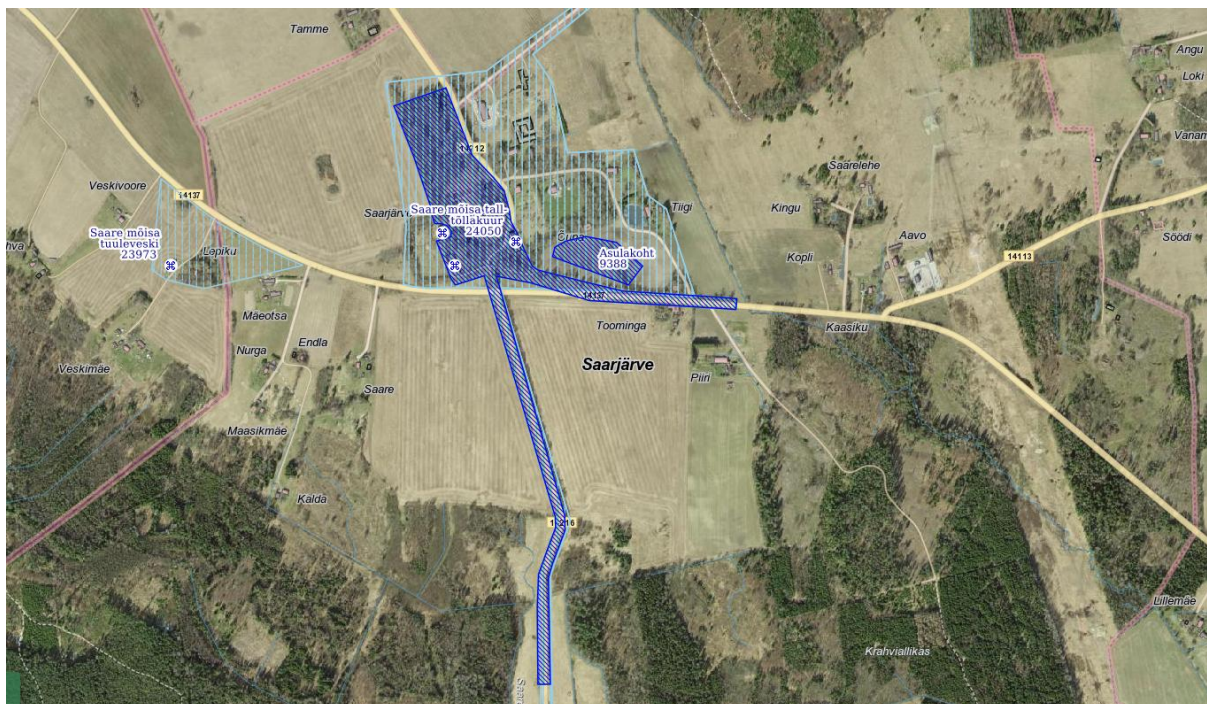
Asukoht: Jõgeva maakond, Mustvee vald, Saarijärve küla, Putu küla.

Pargi suurus koos alleedega: 10.8 ha.

Kultuurimälestiste reg nr: 24049⁶⁵.

Seotud omanike arv: 8.

Park on looduskaitse all (KLO1200482)⁶⁶.

Skeem 14. Saare mõisa parqi ja alleede asendiskeem (Maa-ameti ortofoto).

5.5.2 Saare mõisa pargi lühikirjeldus

Saare mõisast (*Saarenhof* saksa k) on esmateateid 1512. aastast⁶⁷. Rootsi kaardile tuginedes (Skeem 15) võib öelda, et tänase orientatsiooniga vaateliselt Saare järvega seotud mõisasüda eksisteeris juba 17. sajandi II poolel. Siiski ei ole pargi kohta plaanil täpsemat infot. Uus barokne mõisasüda ehitati juba 1730. a. Seega on tegu ühe varasema mõisasüdame ja pargiga Põhjasõja järgselt. Pargi order ja üldkavatis on säilinud tänini. Tõsi, autentsed pärnaistutused on kadunud, kuid neid markeerivad nii pargis kui Saare järve äärde suunduval alleel juurevõsust tekkinud uued mitmetüvelised puud.

Park ehitati ümber 1900-ndate algul. Tagaväljak ja pargiosa jäi praktiliselt muutumatuks, juurdeistutusi ,eeskätt põõsaste ja püsikutega, tehti esiväljakule. Esiväljaku servadesse lisati ka kontrastseid okaspuugruppe (säilinud on üksikud lehised).

Peahoone lammutati 1930. a. Kõrvalhooneid kasutasid nõukogude perioodil kohalikud asutused⁶⁸, peale taasiseseisvumist on enamused hoonetest seisnud tühjana ja lagunevad. Parki hooldati ja kasutati

⁶⁵ <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=24049>

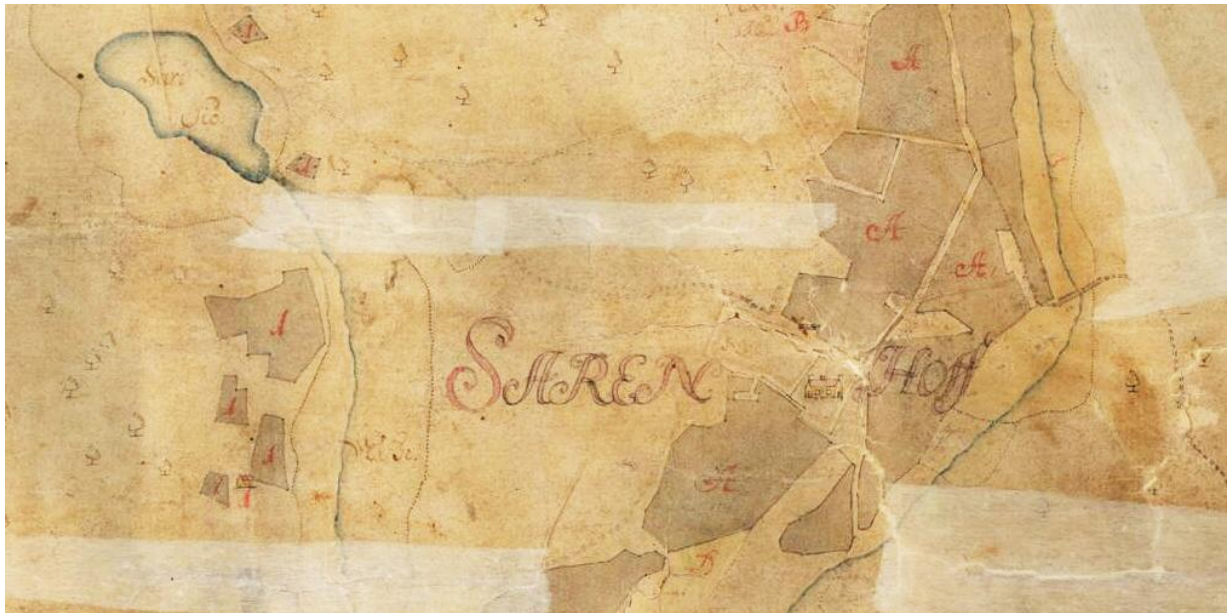
⁶⁶ <https://register.keskkonnaportaali.ee/register/protected-nature-object/7352241>

⁶⁷ Särg, A. 2012. Jõgevamaa mõisad ja mõisnikud. Argo, Tallinn: lk 91-95

⁶⁸ Sinijärv, U. jt. 2007. Eesti pargid 1. Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet: lk 328

peale II ilmasõda kohalikeks üritusteks, kuid peale Eesti taasiseseisvumist on pargi kasutus ja hooldus jäänud tagasihoidlikuks. 1999. a rajati pargi edelanurga juurde ürdiaed.

Pargis on säilinud u 100 m originaalset munakivisillutisega teed, samuti on säilinud tarbeaia väravapostid ning osaliselt esiväljaku piirdeaia graniitpostid.

Skeem 15. Väljavõte 1684. a Saare mõisamaade kaardist Charta [över godset] Sarenhoff [...] EAA.308.2.220 leht 1.

5.5.3 Saare mõisa pargi hetkeolukord

Pargiruum on säilinud, kuid põhiprobleemiks on vähesest hooldusest tekkinud võsastumine ja hoonete lagunemine. Probleem on nii niitmise kui invasiivse lehtpuude uuendusega, mis kohati varjab vaateid juba praegu. Oht on, et senise hoolduspraktika jätkudes võsastumine süveneb ja pargiruum muutub laialehiste puude ülekaaluga metsaks.

5.5.4 Saare mõisa pargi vastavus muinsuskaitse-eeldustele

Ankeedi kohane punktide arv oli Saare pargis 31, millest moodustavad:

- üldkriteeriumid 3 punkti;
- ehitismälestiste kriteeriumid 10;
- pargispetsiifilised kriteeriumid 16 punkti;
- täiendavad kriteeriumid 2 punkti.

Eelnevast lähtuvalt võib öelda, et Saare park vastab muinsuskaitse kaitse-eelduste kriteeriumitele.

Saare mõisapargis põhiväärtuseks on väga hästi säilinud autentne pargiruumi order ja pargistruktuur. Tänu sellele, et ümbritsev maakasutus ja kõlvikute struktuur on muutunud 18.-19. sajandiga suhteliselt vähe, on tegemist ka suhteliselt haruldase situatsiooniga, kus pargiruumi ja maastiku suhted on põhiosas väga hästi säilinud. Võsastunud on küll esiväljakult avanenud vaade Saare järvele, kuid otstarbeka hooldusega on see probleem lahendatav.

Ettepanek on jätkata riikliku kaitsega.

Lisad

Lisa 1. Lähteülesanne

Tööle lisatud eraldi fail/dokument.

Lisa 2. Hindamisankeet

Tööle lisatud eraldi fail/dokument.

Lisa 3. Testankeedid

Tööle lisatud eraldi fail/dokument.

